

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра міжнародного та європейського права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«Правовий аналіз політики “Східне партнерство”
Європейського Союзу»**

Виконав: студент 2-го року навчання
спеціальності 081 «Право»

Колотило Микола Миколайович

Керівник Петров Р.А., професор, доктор
юридичних наук, доктор філософії

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Магістерська робота захищена
з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____
« ____ » _____ 20 ____ р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ	8
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОСИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	9
1.1. Відносини ЄС та країн Східного партнерства протягом 1991-2004 років.....	9
1.2. Європейська політика сусідства.....	10
1.3. Ініціатива Східного партнерства, як частини Європейської політики сусідства.....	14
1.4. Розвиток відносин з країнами Східного партнерства протягом 2009-2020 років.....	19
1.5. Висновки до Розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	24
2.1. Європейський Союз, як суб'єкт зовнішніх відносин.....	24
2.1.1. Компетенції Європейського союзу у зовнішніх відносинах.....	24
2.1.2. Змішані угоди Європейського Союзу.....	27
2.1.3. Роль Європейського Союзу у відносинах з країнами-партнерами.....	32
2.2. Відносини Європейського Союзу з країнами-партнерами без Угоди про асоціацію.....	36
2.2.1. Відносини Європейського Союзу з Азербайджаном.....	37
2.2.2. Відносини Європейського Союзу з Білоруссю.....	39
2.2.3. Відносини Європейського Союзу з Вірменією.....	42
2.3. Відносини Європейського Союзу з країнами-партнерами з Угодою про асоціацію	44
2.3.1. Відносини Європейського Союзу з Грузією.....	45
2.3.2. Відносини Європейського Союзу з Молдовою.....	48
2.3.3. Відносини Європейського Союзу з Україною.....	51

2.4. Висновки до Розділу 2.....	55
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКИ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	56
3.1. Вплив Східного Партнерства на правові системи країн-партнерів.....	56
3.1.1. Теоретичні аспекти імплементації acquis Європейського Союзу.....	56
3.1.2. Політична адаптація.....	58
3.1.3. Регуляторна адаптація.....	62
3.2. Переваги та недоліки Східного Партнерства.....	66
3.3. Виклики для двосторонніх відносин між Європейським Союзом та країнами-партнерами	69
3.4. Оновлення Східного партнерства.....	72
3.5. Висновки до Розділу 3.....	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Європейський Союз за своєю правовою природою є унікальним утворенням. Він посприяв значній політичній та економічній інтеграції на європейському континенті протягом останніх шістдесяти років. Європейський Союз розширював свої компетенції та свій кількісний склад. Найбільше розширення Європейського Союзу відбулось у 2004 році, коли до Союзу доєдналось одразу 10 нових членів. Таке стрімке розширення одразу утворило нові спільні кордони Європейського Союзу з новими сусідами. У відповідь на таке значне розширення, Європейський Союз запровадив Європейську політику сусідства, об'єднавши своїх сусідів з метою стабільності та безпеки біля своїх кордонів. У 2009 році було започатковано політику Східного партнерства у межах Європейської політики сусідства, що об'єднала шість сусідів зі Східної Європи, а саме: Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. Основною ціллю Східного партнерства є політична та економічна інтеграція країн-партнерів з ЄС.

Для досягнення цілей, політика передбачає розвиток двосторонніх та багатосторонніх відносин. Основою для двосторонніх відносин є угоди між ЄС та країнами-партнерами. Наразі, Європейський Союз уклав доволі різні угоди за ступенем інтеграції з країнами-партнерами. В той час як, Грузія, Молдова та Україна уклали Угоди про асоціацію з ЄС, рівень інтеграції Азербайджану, Білорусі та Вірменії є значно нижчим.

Окрім того, у відносинах Європейського Союзу з цими країнами виникла певна дихотомія: з одного боку, вони є сусідами, а з іншого боку, потенційними членами Союзу, проте наразі без перспективи такого членства.

Актуальність дослідження. У такому контексті існує необхідність визначити, які правовідносини існують між Європейським Союзом та країнами-партнерами. Необхідно визначати роль Європейського Союзу у відносинах з

сусідами. Слід дослідити, який вплив має Східне партнерство на правові системи країн-партнерів. Східне партнерство є доволі амбітною ініціативою, яка ставила перед собою багато цілей у 2009 році, проте не усі вони були досягнуті та не з усіма партнерами. Європейський Союз об'єднав доволі різні країни за своїм ступенем політичної та економічної інтеграції, намагаючись побудувати двостороннє та багатостороннє співробітництво. Проте, за період з 2009 років різниця в рівні інтеграції стала ще більш помітною. Три країни (Грузія, Молдова та Україна) уклали з Європейським Союзом надзвичайно амбітні Угоди про асоціацію, які передбачають тісну політичну та економічну інтеграцію, а також наближення законодавства цих країн до acquis Європейського Союзу.

Після понад десяти років існування політика Східного партнерства стоїть на шляху до оновлення та реформування. Необхідно визначити, які правові інструменти та принципи були ефективними для досягнення цілей, а які ні. Наступний розвиток політики Східного партнерства повинен відбуватись з врахування переваг та недоліків, як для Європейського Союзу, так і для країн-партнерів.

Це дослідження має **практичне значення**, адже результати дослідження можуть бути використані при оновленні та впровадженні змін до політики Східного партнерства, а також побудові правових двосторонніх відносин між Європейським Союзом та країнами-партнерами.

Результати дослідження мають також **теоретичне значення**, оскільки комплексно аналізують роль Європейського Союзу у зовнішніх відносинах та правові інструменти, які він використовує. Таке дослідження може розширити наукові інтереси українських дослідників у сфері права зовнішніх зносин Європейського Союзу.

Метою цієї роботи є здійснення комплексного аналізу правових відносин між Європейським Союзом та країнами-партнерами в рамках політики Східного партнерства. Також мета полягає у формуванні рекомендацій, що можуть бути враховані суб'єктами при впровадженні оновлення та змін до форми і змісту

співпраці в рамках Східного партнерства. Для реалізації такої мети та проведення комплексного дослідження необхідно вирішити **такі завдання:**

- визначити передумови та історичні особливості запровадження політики Східного партнерства;
- дослідити правові інструменти, що використовує Європейський Союз для побудови двосторонніх відносин з країнами-партнерами;
- дати характеристику ролям Європейського Союзу у відносинах з країнами-партнерами;
- дослідити угоди, які Європейський Союз укладає з третіми країнами та описати їх основні елементи та особливості;
- охарактеризувати вплив Східного партнерства на правові системи країн-партнерів;
- визначити переваги та недоліки Східного партнерства для сторін та виклики для двосторонніх відносин між ЄС та країнами-партнерами.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають між Європейським Союзом та країнами-партнерами (Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Молдовою та Україною) в рамках політики Східного партнерства.

Предметом дослідження є правове регулювання відносин між Європейським Союзом та країнами партнерами, що полягає насамперед в укладанні двосторонніх угод.

Методи дослідження. Під час аналізу основних понять застосовувався формально-юридичний метод правового дослідження. За допомогою діалектичного методу встановлено правову природу двосторонніх угод між Європейським Союзом та країнами-партнерами. Історичний, порівняльно-правовий та логічний методи правового дослідження допомогли виявити відмінності між правовими відносинами Європейського Союзу з країнами-партнерами та між угодами, які вони укладають.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1991 по 2020 рік. Цей період охоплює запровадження Європейської політики сусідства та Східного партнерства, а також укладання Угод про партнерство і співробітництво, Угод про асоціацію та Комплексної і розширеної угоди про партнерство з відповідними країнами-партнерами.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці іноземних та українських дослідників: Д. Балнаг, С. Блокманс, Г. Боссе, О. Бурлюк, Г. Ван дер Лу, П. Ван Елсуwege, К. Волчук, К. Гілліон, Л. Делкур, А. Достанко, М. Карлюк, Е. Коростелева, М. Кремона, В. Мовчан, Р. Петров, Ю. Романишин, Д. Ханф, М. Чамон, а також інших.

У дослідження автор використовує такі первинні джерела: Договір про Європейський Союз; Договір про функціонування Європейського Союзу; офіційні документи, що приймалися інституціями Європейського Союзу; спільні заяви ЄС та країн-партнерів; двосторонні угоди між ЄС та країнами-партнерами; звіти про імплементацію та інші. Аналізуючи політику Східного партнерства, автор зосереджує увагу насамперед на двосторонніх відносинах, оскільки вони були розроблені як основний інструмент створення більш тісних політичних та економічних відносин між ЄС та кожною країною.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, переліку умовних позначень і скорочень, трьох розділів, чотирнадцяти підрозділів, дванадцяти частин підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи складає 97 сторінок, у тому числі список використаних джерел (130 найменувань) становить 18 сторінок.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

ГВЗВТ – Глибока і всеосяжна зона вільної торгівлі

ДЄС – Договір про Європейський Союз

ДФЄС – Договір про функціонування Європейського Союзу

ЄПС – Європейська політика сусідства

ЗВТ – Зона вільної торгівлі

КРУП – Комплексна і розширена угода про партнерство

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

СОТ – Світова Організація Торгівлі

ТБТ – Технічні бар'єри у торгівлі

УПС – Угода про партнерство та співробітництво

УТС – Угода про торгівлю та співробітництво

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВІДНОСИН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

У цьому розділі автор проаналізує етапи розвитку відносин між Європейським Союзом та шістьма країнами-партнера Східного партнерства. Зокрема, автор проаналізує, які угоди укладались між сторонами та передумови запровадження політики Східного партнерства. Також автор окреслить, як розвивались відносини між сторонами після запровадження політики Східного партнерства у 2009 році.

1.1. Відносини Європейського Союзу та країн Східного партнерства протягом 1991-2004 років

Після розпаду Радянського Союзу та завершення Холодної війни, Європейський Союз почав інтенсивніше розвивати відносини з сусідніми східними країнами. У 1994 році були укладені УПС з Молдовою [1] та Україною [2]. В таких угодах зазначалось, що важливо забезпечити майбутнє процвітання та стабільність в регіоні, який утворюють нові незалежні держави (колишні радянські республіки) [1; 2]. Разом з тим, варто наголосити, що Угода з Україною набула чинності 1 березня 1998 року, з Молдовою – 1 липня 1998 року. УПС була укладена також і з Білоруссю, проте так і не набула чинності. Причиною призупинення процесу ратифікації є політична ситуація в Білорусі, зокрема, порушення виборчих стандартів, протидія громадянському суспільству, політичній опозиції та незалежним засобам масової інформації [3]. Задекларованою метою Угод з Україною та Молдовою було забезпечити відповідну базу для політичного діалогу, що дозволить розвивати політичні відносини; сприяти торгівлі та інвестиціям, а також гармонійним економічним

відносинам між Сторонами та сприяти їхньому сталому економічному розвитку; створити основу для законодавчого економічного, соціального, фінансового та культурного співробітництва; підтримувати зусилля Молдови та України щодо укріплення демократії, розвитку економіки та завершення переходу до ринкової економіки [1; 2].

УПС з Азербайджаном [4], Вірменією [5] та Грузією [6] були підписані 22 квітня 1996 року та набули чинності 1 липня 1999 року.

З деякими пост-радянськими республіками ЄС уклав і більш інтеграційні угоди – так звані Європейські угоди (Europe Agreements). Такі Угоди були, зокрема, укладені з Естонією [7], Латвією [8] та Литвою [9]. Ці Угоди передбачали значно тіснішу політичну та економічну інтеграцію. Зокрема, ціллю такої асоціації був глибший політичний діалог та запровадження ЗВТ [7; 8; 9]. Як наслідок, ці країни стало значно більш інтегрованими і готовими до вступу у Європейський Союз, що і сталось у 2004 році [10]. Укладення таких різних угод демонструє диференційований підхід Європейського Союзу до пострадянських республік, що залежав від політичних та економічних амбіцій та можливостей кожної з них. Оскільки зростала політична та економічна інтеграція з сусідніми центрально та східно-європейськими країнами, стало очевидно, що відбуватиметься розширення ЄС, поява нових кордонів і нових сусідів.

У 2002 році Європейський Союз почав розробляти політику щодо сусідніх країн. Після розширення Європейського Союзу на Схід у 2004 році необхідно було уникнути нових ліній поділу на європейському континенті та вирішити проблеми, що виникають через нові кордони [11]. Тому, різні зацікавлені сторони розпочали розробляти проекти, як співпрацювати та інтегрувати сусідів.

1.2. Європейська політика сусідства

У травні 2004 року був представлений Стратегічний лист Європейської комісії «Європейська політика сусідства» [12]. ЄПС адресована сусідам ЄС та

тим, хто наблизився до ЄС внаслідок розширення. Ця політика стосується шістнадцятьох східних та південних сусідів ЄС, а саме: Азербайджан, Алжир, Білорусь, Вірменію, Грузію, Єгипет, Ізраїль, Йорданію, Ліван, Лівію, Молдову, Марокко, Окупованих територій Палестини, Сирію, Туніс та Україну [13, с. 4]. Балканські країни охоплені Угодами про стабілізацію та асоціацію і є більш інтегрованими з перспективою членства, тому не входять до цього списку. Російська Федерація не входить до цього списку, оскільки ЄС та Росія вирішили розвивати своє партнерство шляхом створення чотирьох загальних просторів, як визначено Самітом у Санкт-Петербурзі у 2003 році. Туреччина також не входить в цей список, оскільки має статус кандидата на вступ до ЄС. Ціллю Європейської політики сусідства є досягнення стабільності у цих країнах і створення так званого «кола друзів» на кордонах Європейського Союзу. Європейська політика сусідства є двосторонньою політикою, що базується на двосторонніх угодах. З східними країнами правовою базою є Угоди про партнерство та співробітництво, а з південними – Євро-середземноморські угоди про асоціацію. Іншим інструментом для партнерства є так звані Плани дій, де встановлюються короткострокові та середньострокові пріоритети для реформ у країнах-партнерах [13, с. 4]. Щодо планів дій Європейський Союз наголосив на принципі диференціації, який має застосовуватись: пріоритети, узгоджені з кожним партнером, залежатимуть від його конкретних обставин. Вони будуть відрізнятись за політичною та економічною ситуацією, географічним положенням, відносинами з Європейським Союзом та сусідніми країнами [12].

П. Ван Елсуwege та Р. Петров визначають чотири особливості ЄПС, які утворюють основні дискусії щодо цієї політики в юридичній науковій літературі. По-перше, ЄПС розглядається, як спроба подолати фрагментацію компетенцій у зовнішніх відносинах ЄС, порівнюючи з Європейською політикою розширення. По-друге, після Лісабонського договору у Договорі про Європейський Союз з'явилась стаття 8, що передбачає розвиток особливих відносин з сусідами і укладання договорів для цих цілей. По-третє, оновлення двосторонніх правових

відносин шляхом укладання Угод про асоціацію з Грузією, Молдовою та Україною замість Угод про партнерство і співробітництво є найважливішою еволюцією в правових відносинах з країнами ЄПС. Четвертою особливістю і основним елементом ЄПС є експорт права ЄС та його вплив на національні правові системи [14, с. 105-111].

В академічних колах вказують на прогалини, які допускає ЄПС. Зокрема, С. Блокманс зауважує, що Європейська політика сусідства ігнорує інтереси та вплив інших сусідніх країн (Російська Федерація та Туреччина), а також застосовує методологію розширення ЄС для політики сусідства [15, с. 24]. Ймовірно, що ЄС отримав позитивний досвід використання інструментів при процесі розширення і не хотів змінювати їх при розробці Європейської політики сусідства, або ж не розглядав іншого інструментарію, як можливого. ЄС використовує принцип обумовленості «більше для більшого», який характерний для політики розширення, проте ЄС не передбачає перспективи членства, хоча східні європейські країни можуть теоретично відповідати критеріям ст. 49 Угоди про Європейський Союз [15, с. 24]. Іншим важливим недоліком є штучне поєднання країн, які мають надзвичайно мало спільного, окрім географічної близькості до ЄС, що виглядає як звичайне політичне та бюрократичне бажання [15, с. 25]. Також Європейська політика сусідства робить внесок у мир та безпеку шляхом сприяння демократії та соціально-економічному прогресу, проте не пропонує жодних інструментів для протидії швидким і насильницьким змінам [15, с. 26]. Ці критичні зауваження є слушними і наступний поділ на східний та південний виміри політики сусідства є однією з відповідей на них. Щодо застосування підходу, який характерний для політики розширення, то це може бути зумовлено успішністю такого підходу і відсутністю досвіду інших підходів. Справді, принцип «більше для більшого» допоміг досягти тих цілей, які перед собою ставили Європейський Союз та країни центральної Європи і внаслідок вони змогли стати членами ЄС.

Г. Боссе зауважує, що найбільшим викликом для Європейської політики сусідства є імплементація зобов'язань щодо спільних політичних цінностей, таких як, стабільні політичні інституції, гарантії демократії, повага до прав людини та основоположних свобод, повага до прав меншин, верховенство права. Довгострокова політична реформа залишається основним викликом. Попри декларативні положення про імплементацію політичних цінностей, Європейська політика сусідства не має достатньо ефективних інструментів для їх впровадження, а геополітичні та економічні відносини все ж переважають [11, с. 59]. Безумовно, що поширення цінностей ЄС є першочерговим завданням для інтеграції сусідів, проте цей підхід надто залежить від окремих країн-партнерів, а не від ЄС.

Щодо принципу добросусідства, який покладений в основу ЄПС, Р. Петров зазначає, що ЄС створює своєрідну розмежувальну лінію між країнами ЄПС і їх сусідами. Як наслідок, ЄПС не передбачила жодної участі ключових регіональних та глобальних гравців безпеки, таких як, Російська Федерація у ефективній реалізації принципу добросусідства [16, с. 3].

У грудні 2006 року Європейська комісія підготувала пропозицію, як посилити Європейську політику сусідства [17]. В цьому документі зазначалось, що за 2 роки відбувся суттєвий прогрес, що демонструє потенціал цієї політики. Вкотре наголошено, що Європейська політика сусідства відрізняється від процесу розширення ЄС. Багато сторін звертали увагу, що інструменти ЄС у Європейській політиці сусідства є подібними до процесу розширення, тому ЄС і доводилось вкотре зазначати, що це різні процеси. Європейська комісія зазначила, що необхідно створювати привабливі пропозиції для партнерів, що можуть полягати економічних питаннях, спрощенні оформлення віз та контактів між людьми [17].

У лютому 2007 року з'явився французький проект «Середземноморський союз» [18, с. 10]. Офіційно цей проект презентував тоді ще кандидат у президенти Ніколя Саркозі 6 травня 2007 року [19, с. 1]. Ідеєю цього проекту було об'єднати сусідів, що входять в Середземноморський басейн в окрему групу. Французька

першість у цьому питанні може пояснюватись історичними та торговими факторами.

Європейська комісія підготувала свою пропозицію щодо Середземноморського Союзу, що була схвалена Європейською Радою [20]. 13 липня 2008 року була прийнята Спільна декларація Паризького саміту щодо Середземноморських країн [21]. Цю декларацію можна вважати групуванням країн-партнерів Середземноморського басейну у південний вимір Європейської політики сусідства. Таким чином, відбулось відмежування південних сусідів від східних, проте східні сусіди ще не були об'єднані певним інструментом чи політикою в окрему групу.

1.3. Ініціатива Східного партнерства, як частина Європейської політики сусідства

У червні 2008 року Польща та Швеція представили свою пропозицію щодо створення Східного партнерства [22]. Ця пропозиція містить два блоки. По-перше, йдеться про розвиток двосторонньої співпраці між Європейським Союзом та країнами-партнерами, який має бути особливо вигідним Україні, а інші країни-партнери будуть іти слідом відповідно до їх амбіцій та активності. Фактично, Польща та Швеція сприймали Україну, як лідера регіону, що повинен бути прикладом для інших. По-друге, пропозиція передбачає створення інструментів для багатостороннього співробітництва. Розвиток двосторонніх відносин повинен полягати у наступному: співпраця щодо міграції та створення безвізового режиму; створення зони вільної торгівлі; посилення підтримки ЄС галузевих реформ відповідно до європейських стандартів; розвиток обмінів, зокрема студентів та науковців; розроблення методології внутрішніх реформ і заохочення процесу інтеграції до ЄС; пропонування нових угод країнам-партнерам, що замінять Угоди про партнерство та співробітництво; забезпечення розподілу фондів ЄС, що відображатиме прогрес в імплементації реформ. Ці всі цілі фактично зводяться

до політичної та економічної інтеграції, яка має бути досягнена в першу чергу через Угоду про асоціацію. Ключовим елементом є принцип диференціації країн-партнерів. Також зазначається, що нова угода з Україною могла б бути орієнтиром для інших країн-партнерів. Серед цих пропозицій можна помітити, що співпраця базуватиметься на амбіціях країн-партнерів, і саме від їх амбіцій залежить глибина співпраці. Пропозиція заохочує принцип обумовленості, за яким, країни-партнери отримують доступ до можливостей за умови виконання плану реформ та інтеграції.

Щодо багатосторонньої співпраці, то вона є якомога більш горизонтальною. Залучення до багатосторонніх проєктів є добровільним та залежить від зацікавленості країни-партнера. Поряд з цим, пропонуються п'ять великих сфер співпраці: політика та безпека; кордони та транскордонний рух; економіка та фінанси; довкілля та соціальний блок. Таким підходом Європейський Союз заохочує співпрацю між самими східними партнерами, а також долучення Білорусі, яка не була ще долучена до багатосторонніх проєктів. Ці інструменти можна вважати елементами м'якого права, оскільки вони не створюють жодних юридичних зобов'язань для сторін і мають рекомендаційний характер. Іншою можливістю є включення різних соціальних груп з різних країнах, які можуть співпрацювати за своїми блоками інтересів. Таким чином, Швеція та Польща у своїй пропозиції виокремлюють дві можливості: розвиток двосторонньої співпраці між Європейським Союзом та кожною країною-партнером та посилення співпраці між самими країнами. В тексті йдеться про те, що співпраця з Україною має бути орієнтиром для інших країн-партнерів. В той час як Білорусь є найменш інтегрованою, як в двосторонній, так і багатосторонній співпраці, що є великим викликом для партнерства.

7 травня 2009 року у місті Прага була підписана Спільна заява Саміту Східного партнерства. Підписантами Заяви є представники Європейського Союзу, країн-членів Європейського Союзу, представники країн-партнерів (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна), а також представники

Європейського парламенту, Комітету регіонів, Економічного і Соціального комітету, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку. Така кількість підписантів свідчить про загальність і комплексність прагнень щодо розвитку відносин між сторонами. У Заяві йдеться, що прискорення політичних та економічних відносин є головною метою такого партнерства. Опосередкованою метою також є і зміцнення відносин між самими країнами-партнерами [23].

Такий підхід групування країн-партнерів Європейського Союзу не є новим. До прикладу, можна згадати так звані ‘Europe Agreements’ (Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та країнами Центральної та Східної Європи укладені у 1990-х роках), які створювали рамки для економічної та політичної інтеграції протягом 10-річного періоду [24, с. 226]. Іншим прикладом є політика Стабілізації та Асоціації країн Західних Балкан. Так, Європейський Союз уклав угоди з Албанією [25], Боснією та Герцеговиною [26], Косово [27], Північною Македонією [28], Сербією [29], Хорватією [30] та Чорногорією [31]. Хорватія вже навіть стала країною-членом Європейського Союзу у 2013 році [32]. Таким чином, підхід до групування сусідніх країн є доволі усталеним у практиці зовнішніх зносин ЄС і Східне партнерство не є унікальною політикою в цьому плані.

Щодо двосторонньої співпраці – то вона має полягати у створенні правової бази для підписання Угод про асоціацію з партнерами, які готові до такої угоди. Особливістю таких Угод про асоціацію є створення ГВЗВТ. Окрім того, такі угоди повинні передбачати політичну інтеграцію та регуляторну адаптацію до стандартів та норм ЄС. Іншою важливою метою є посилення енергетичної безпеки шляхом співпраці щодо стабільного та безпечного енергопостачання та транзиту. Щодо багатостороннього співробітництва, то воно має здійснюватися на основі рішень ЄС та країн-партнерів, має бути форумом для обміну досвідом та інформацією щодо кроків країн-партнерів в напрямку модернізації та реформ. Тобто, ЄС та країни-партнери бачили багатосторонню співпрацю, як механізм

обміну позитивними практиками щодо зближення та інтеграції з Європейським Союзом. Інституційна побудова співпраці передбачалась у кількох форматах: зустрічі Глав Держав або Урядів Східного партнерства, що проводяться кожні два роки; зустрічі міністрів закордонних справ щороку; чотири тематичні платформи, організовані Європейською комісією. Тематичні платформи діляться за такими сферами: економічна інтеграція та зближення із секторальними політиками ЄС; енергетична безпека; демократія, належне врядування та стабільність; контакти між людьми [23]. Сфери тематичних платформ відповідають цілям, які перед собою ставить Східне партнерство.

Е. Коростелева висловлює думку, що ЄС здійснив три істотні зрушення щодо переструктурування відносин із східними партнерами, щоб зробити свою політику більш ефективною та легітимною [33, с.4]. По-перше, це зміна інструменту розширення на новий інструмент і стратегію – сусідство. По-друге, ЄС розпочинає більш диференційовану політику і враховує регіональні особливості. По-третє, це більш технократичний підхід, що включає фінансове стимулювання, нові дорожні карти та порядки денні асоціацій для окремих країн [33, с. 4-6].

Р. Петров зазначає про три принципи Європейської політики сусідства, які є особливо важливими в контексті Східного партнерства: диференціація, обумовленість та спільна власність і загальні цінності [16, с. 3]. Принцип диференціації полягає в врахуванні індивідуальних особливостей (історичних, правових, політичних, економічних) кожної країни-партнера. Так, в межах Східного партнерства враховані більш проєвропейські амбіції Грузії, Молдови та України і більш стримані амбіції Азербайджану, Білорусі та Вірменії [16, с. 3-4]. Принцип обумовленості означає покроковий підхід. Тобто, лише у випадку проведення політичних та економічних реформ країнами-партнерами, вони отримуватимуть нові переваги в межах партнерства [16, с. 4]. Цей принцип запозичений з процесу приєднання до ЄС. Проте, у процесі розширення ЄС, основним стимулом для здійснення реформ було набуття членства в ЄС.

Оскільки, політика Східного партнерства та двосторонні угоди не передбачають набуття членства в ЄС, це змушує шукати нові стимули, які були б достатньо амбітними для країн-партнерів [16, с. 4-5]. Принцип спільної власності та загальних цінностей полягає у побудові відносин на зобов'язаннях щодо загальних цінностей, в першу чергу, демократії, поваги до прав людини, включаючи права меншин, верховенства права та належного врядування [16, с. 5-6]. Тобто, ЄС намагається поширити цінності, на яких заснований сам, на сусідні країни. Імплементация спільних цінностей сусідньою країною здійснюється за допомогою ЄС, що і позначає спільну власність [16, с. 6].

На думку К. Волчук, Східне партнерство фактично витісняє Європейську політику сусідства, попри те, що побудоване та розширює її. Всі країни-партнери, в першу чергу звертаються до Східного партнерства, а не ЄПС, як ключової основи для розвитку відносин з ЄС [34, с. 6]. Нововведенням Східного партнерства можна вважати пропозицію всім шести партнерам Угоди про асоціацію, ГВЗВТ, Угоди про спрощення візового режиму, зважаючи на прогрес у двосторонніх відносинах [34, с. 7]. Ініціатива Східного партнерства є логічною спробою наблизити країни-партнери до нормативно-правової бази ЄС [35, с. 13].

Таким чином, запровадження політики Східного партнерства, східного виміру Європейської політики сусідства, можна вважати відповіддю на південне партнерство. У рамках політики Східного партнерства, Європейський Союз запропонував поєднати шість доволі різних країн-партнерів з різним ступенем двосторонньої співпраці: Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. Фактично, відбулось поєднання країн, що не увійшли до південного партнерства, що може свідчити про доволі штучне групування. Політика передбачає два основні інструменти співпраці: двосторонній та багатосторонній. У межах двостороннього партнерства основний акцент – це підготовка Угод про асоціацію, багатостороннє партнерство побудоване на тематичних платформах, у яких мають співпрацювати країни-партнери.

1.4. Розвиток відносин з країнами Східного партнерства протягом 2009-2020 років

Після першого Саміту Східного партнерства у Празі 7 травня 2009 року, відбулось ще чотири Саміти: 29-30 вересня 2011 року у Варшаві, 28-29 листопада 2013 року у Вільнюсі, 21-22 травня 2015 року у Ризі та 24 листопада 2017 року у Брюсселі.

Саміт у Варшаві був першим після запровадження політики Східного партнерства і мав засвідчити про перші успіхи та невдачі за 2 роки її функціонування. У Спільній декларації Саміту було зазначено, що багато політичних та економічних реформ відбулося в країнах-партнерах та відносини між ЄС та країнами-партнерами поглибились. Торгово-економічна взаємодія між ЄС та країнами-партнерами зростає. ЄС та більшість партнерів беруть участь у переговорах щодо Угод про асоціацію та запровадження ГВЗВТ. З Молдовою та Україною розпочато переговори про безвізовий режим [36]. Разом з тим, представники країн-партнерів та ЄС висловили свою глибоку стурбованість щодо погіршення стану дотримання прав людини у Білорусі, проблем із демократією та верховенством права. ЄС вкотре наголосив, що постійно пропонує поглибити відносини із Білоруссю, але таке поглиблення залежить від прогресу на шляху до верховенства права, демократії та поваги до прав людини з боку Білорусі [36]. Щодо Угод про асоціацію було зазначено про продуктивні переговори з Україною, гарний прогрес з Молдовою та важливий прогрес у перемовинах з Азербайджаном, Вірменією та Грузією. Таким чином, за 2 роки країни-партнери здійснили доволі різний прогрес в політичній та економічній інтеграції. В той час, як 5 країн-партнерів ведуть переговори про Угоду про асоціацію, Білорусь не може поглибити свої відносини з ЄС через проблеми з дотриманням прав людини у країні. Так, Саміт у Варшаві лише підтвердив ті побоювання, що інтеграція Білорусі є великим викликом загалом для політики Східного партнерства.

Третій Саміт у Вільнюсі є важливим насамперед в контексті Угод про асоціацію. Після останніх перемовин, Угоди про асоціацію між ЄС та Грузією і Молдовою відповідно, були парафовані [37]. Уряд України вирішив тимчасово призупинити процес підготовки до підписання Угоди про асоціацію та запровадження ГВЗВТ. У Спільній декларації також зазначено про безпрецедентну громадську підтримку України щодо політичної та економічної інтеграції з ЄС [37]. Щодо Азербайджану, то оскільки країна приєдналась до СОТ, ЄС готовий розпочати переговори про запровадження ГВЗВТ. У Спільній декларації проголошуються такі цілі до 2015 року: забезпечення підписання Угод про асоціацію, їх ратифікацію та часткове застосування; створення інструменту для моніторингу процесу імплементації Угод про асоціацію [37]. Таким чином, за підсумками Третього саміту у Вільнюсі 2 країни-партнери (Грузія та Молдова) продемонстрували найбільший прогрес в інтеграції і вже готові до процесу підписання цих Угод. Попри те, що Угоди про асоціацію з країнами-партнерами готувались саме на основі Угоди про асоціацію з Україною, уряд України вирішив зробити крок назад і не був готовий до Угоди про асоціацію на Саміті у Вільнюсі. Спільна декларація Саміту у Вільнюсі демонструє першу ознаку поділу у межах групи партнерів: група країн, які вже досягли першої цілі і готові підписувати Угоди про асоціацію та група країн, що через різноманітні політичні та економічні бар'єри ще не готові до переговорів про Угоду про асоціацію і відповідно тіснішу політичну та економічну інтеграцію.

Четвертий Саміт відбувався у Ризі 21-22 травня 2015 року. У Спільній декларації зазначено, що ЄС залишається відданим у підтримці територіальної цілісності, незалежності та суверенітету його країн-партнерів. ЄС підтверджує свою позицію, викладену у Спільній заяві, підготовленій на Саміті Україна-ЄС 27 квітня, в тому числі щодо незаконної анексії Криму та Севастополя. Учасники Саміту ще раз підтверджують свою позицію стосовно Резолюції Генеральної Асамблеї Організації об'єднаних націй №68/262 «Про територіальну цілісність України» [38]. Так, багато уваги були приділено питанню територіальної

цілісності України у зв'язку із анексією Криму та збройною агресією на Донбасі. Вкотре було наголошено, що метою Східного партнерства є посилений розвиток та диференційовані відносини з шістьма країнами-партнерами. Обсяг та глибина співпраці визначаються амбіціями та потребами, як ЄС, так і країн-партнерів, а також темпом реформ [38]. Такий висновок зумовлений тим, що три країни партнери (Грузія, Молдова та Україна) підписали Угоди про асоціацію, в той час, як інші три (Азербайджан, Білорусь та Вірменія) не проявили таких амбіцій. Важливим елементом співпраці тепер є імплементація Угод про асоціацію. Таким чином, характер та глибина політичної та економічної співпраці ЄС та країн-партнерів ще більше змінилась, оскільки з трьома країнами були підписані Угоди про асоціацію та триває процес їх імплементації.

П'ятий Саміт у Брюсселі запропонував ініціативу «20 результатів до 2020» [39]. Тобто, ЄС намагався запропонувати відчутні результати, які можуть бути досягнуті країнами-партнерами до 2020 року за допомогою інструментів м'якого права. Ці заплановані результати були згруповані у наступні блоки: наскрізні результати, сильніша економіка, сильніше управління, сильніший зв'язок, сильніше суспільство [39]. Такий новий підхід може бути зумовленим бажанням ЄС таки об'єднати країн-партнерів під один інструментом і згладити ті відчутні відмінності у розвитку двосторонніх відносин. Оскільки, з трьома країнами відбувається процес імплементації Угоди про асоціацію, інші три залишаються недостатньо включеними. ЄС також зазначає, що буде продовжувати перемовини з Азербайджаном, Білоруссю та Вірменією про взаємну торгівлю та заохочення інвестицій [39]. Цим Європейський Союз демонструє, що намагається знайти додаткові дієві механізми співпраці, окрім Угод про асоціацію.

18 березня 2020 року була представлена Спільна заява про Східне партнерство після 2020 року [40]. У цій заяві зазначається, що політика Східного партнерства є дієвою та забезпечує відчутні результати для людей. На підставі консультацій, ця заява встановлює нові цілі, які мають бути досягнуті після 2020 року, спрямовані на посилення стійкості, сприяння сталому розвитку та

досягненню відчутних результатів для суспільства [40, с. 2]. Тобто, підхід Європейського Союзу базується на ініціативі «20 результатів до 2020», яка була започаткована у 2017 році і Європейський Союз прагне розвивати ті напрямки співпраці, які були закладені в цій ініціативі. Наразі Саміт Східного партнерства запланований на 18 червня 2020 року [41]. За результатами цього Саміту має бути сформоване більш чітке бачення, як буде розвиватись політика Східного партнерства.

1.5. Висновки до Розділу 1

Таким чином, історія відносин ЄС та країн-партнерів має надзвичайно нелінійний характер з великими викликами, які поставали перед ними. У 1990-х роках головним інструментом встановлення відносин були Угоди про партнерство та співробітництво, що були укладені з усіма країнами-партнерами. Їх метою було замінити старі Угоди про торгівлю і співробітництво, що були укладені ще з Радянським Союзом. Ще в 1990-х роках всі угоди цього типу були підписані та ратифіковані з усіма країнами-партнерами за винятком Угоди з Білоруссю. Європейський Союз призупинив процес ратифікації Угоди з Білоруссю через системні порушення прав людини у країні.

Після значного розширення ЄС у 2004 році всі країни були долучені до Європейської політики сусідства разом з іншими десятьма південними сусідами. Для більшої диференціації у 2009 році була запроваджена політика Східного партнерства, яка об'єднала Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. Східне партнерство перед собою ставило амбітні цілі, однією з ключових цілей розвитку двосторонніх відносин є підписання Угод про асоціацію. Проте, така ціль була досягнута лише трьома партнерами: Грузією, Молдовою та Україною. Перед країнами, які підписали Угоди про асоціацію наразі найбільшим викликом є вчасна та ефективна їх імплементація. З країнами, що не уклали Угоди про асоціацію, Європейський Союз намагається знайти інші шляхи співпраці.

Історична ретроспектива демонструє, що внутрішня політична ситуація в країнах все ще є визначальним фактором для поглиблення чи навпаки послаблення інтеграції.

Беручи до уваги зазначене, автор вважає, що запровадження політики Східного партнерства стало великим політичним та бюрократичним компромісом. Європейський Союз продовжує переслідувати мету співпрацювати з сусідами шляхом їх групування, стимулювання та із застосування принципів диференціації та обумовленості.

РОЗДІЛ 2. ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

У цьому розділі автор дослідить концепцію «компетенцій Європейського Союзу» та поняття «змішаних угод», визначить ризики, які несе їх укладання та здійснить аналіз ролей, які Європейський Союз відіграє в регіоні, як глобальний суб'єкт. Потім, автор проведе аналіз розвитку відносин з країнами, які не уклали з ЄС Угоди про асоціацію та з країнами, що уклали такі угоди. Насамперед буде проаналізовано зміст та особливості двосторонніх угод.

2.1. Європейський Союз, як суб'єкт зовнішніх зносин

Для того, щоб стати глобальним суб'єктом міжнародних відносин, ЄС розвиває відносини з третіми державами, зокрема, укладаючи двосторонні договори з ними. Зважаючи на свою правову природу, ЄС має обмежені компетенції щодо предмету таких угод. Як наслідок, явище «змішаних угод» набуло поширення.

2.1.1. Компетенції Європейського Союзу

Європейський Союз та його правова конструкція часто визначається як *sui generis*, тобто система, яка не має прецедентів, хоча і має спільні риси з іншими. Причиною є поєднання міжнародного та національного права, їх інститутів та принципів. Держави-члени делегують ЄС певні сфери, за які той стає відповідальним. Так, утворюється концепція компетенцій Європейського Союзу. Одним з ядр правового устрою в межах ЄС є розмежування компетенцій. ЄС діє лише в межах компетенцій, які надані державами-членами. Цей принцип закріплений у статті 5 ДЄС і має назву надання повноважень [42]. Компетенції

Європейського Союзу поділяється на такі три види: виключна, додаткова (допоміжна), спільна (конкуруюча) [43].

Виключна компетенція надається Європейському Союзу у таких сферах: встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку; грошово-кредитна політика для держав-членів, чия валюта є євро; збереження морських біологічних ресурсів у рамках спільної політики у сфері рибного господарства; митний союз; спільна комерційна політика. Ця компетенція є вираженою. Проте, важливим питанням є, чи може Європейський Союз у зовнішніх відносинах мати виключну компетенцію у сферах, які не зазначені у статті 3 ДФЄС. Виключна компетенція може впливатиме не лише з вираженого зазначення в угоді, але й зі сфер, де ЄС має внутрішню компетенцію, і це утворює так звану непряму компетенцію. Це було підтверджено у визначній справі ERTA. Суд Європейського Союзу зазначив, що для визначення у конкретному випадку компетенції Співтовариства укладати міжнародні договори, увага має приділятися усій угоді в цілому, а не конкретним положенням; окрім того, компетенції Співтовариства можуть впливати й з інших положень договорів та вжитих заходів [44].

ЄС укладає міжнародні договори на підставі статті 218 ДФЄС [43]. Стаття 217 ДФЄС визначає, що Європейський Союз може укладати з однією або більше третіми країнами або міжнародними організаціями угоди про створення асоціації, що включає взаємні права та обов'язки, спільні дії та спеціальну процедуру [43]. В контексті Східного партнерства також є актуальною стаття 8 ДЄС [42]. Відповідно до неї, Європейський Союз має розвивати особливі відносини із сусідніми країнами спрямовані на процвітання та сусідство, засноване на цінностях Європейського Союзу і характеризується тісними і мирними відносинами, заснованими на співпраці. Для досягнення цих цілей ЄС може укладати конкретні угоди з зацікавленими сторонами, ці угоди можуть містити взаємні права та обов'язки [42]. Це стаття з'явилась після Лісабонського договору і наче б мала стати основою для співпраці з сусідами. Поява статті 8 ДЄС та чинна

стаття 217 ДФЄС призвели до дискусій щодо їх співвідношення, оскільки вони мають вражаючу схожість [45, с. 12]. П. Ван Елсуwege та М. Чамон виділяють три альтернативних підходи до розуміння співвідношення цих статей [45, с. 12]. По-перше, стаття 8 ДЄС може розглядатись, як спеціальна норма до статті 217 ДФЄС, як загальної норми. Такий підхід обґрунтовується реакцією на зростання кількості класичних угод про асоціацію і стаття 8 ДЄС допомагає окремо виділити угоди про асоціацію із сусідніми країнами. По-друге, стаття 8 ДЄС може розцінюватися як потенційна альтернатива формальній асоціації. Угоди про асоціацію з європейськими країнами часто сприймаються як крок до набуття членства в ЄС, а стаття 8 ДЄС може позначати, що метою угоди про асоціацію є лише розвиток мирних відносин з сусідами, що базується на кооперації. Третя альтернатива – це розуміння статті 8 ДЄС лише як політичного положення, що жодним чином не впливає на правовідносини у сфері зовнішніх відносин ЄС [45, с. 12]. Водночас, як слушно зауважує Д. Ханф, стаття 8 ДЄС встановлює обов'язок Європейському Союзу застосувати принцип обумовленості щодо дотримання цінностей ЄС у розвитку відносин з сусідніми країнами [46, с. 12].

Проте, жодна з Угод про асоціацію у рамках Східного партнерства не базувалась на статті 8 ДЄС, а базувалась на статті 217 ДФЄС [14, с. 107]. Причиною може бути те, що стаття 8 ДЄС на відміну від ст. 217 ДФЄС має чітку обмежену мету – сусідство, що характеризується мирним співробітництвом, що не цілком відповідає амбіціям країн-партнерів Східного партнерства [47, с. 13].

Таким чином, ЄС може укладати міжнародні договори з третіми країнами щодо предмету, яких є у межах його компетенції, наданих державами-членами. Виключна компетенція ЄС може бути не лише у чітко зазначених сферах, але і у сферах, де ЄС має виражену внутрішню компетенцію. Правовою базою для Угод про асоціацію в межах Східного партнерства стала стаття 217 ДФЄС, попри запровадження статті 8 ДЄС, яка здавалось б, повинна регулювати відносини з сусідами.

2.1.2. Змішані угоди Європейського Союзу

Для того, щоб сповна здійснювати свої повноваження, використовувати компетенції та виступати, як міжнародний суб'єкт Європейський Союз може укладати міжнародні договори. Європейський Союз може самостійно укладати договори з третіми сторонами. Проте, коли ЄС не має повної і виключної компетенції щодо предмету договору, йому доводиться залучати і держави-члени до таких договорів. Це явище призводить до так званої 'змішаності'. У такому випадку Європейському Союзу необхідно поєднати свої компетенції з компетенціями держав-членів.

Угоди, які укладає ЄС з третіми країнами зазвичай є надзвичайно комплексними, в тому і полягає складність не вийти за межі своїх компетенцій. Якщо такий міжнародний договір укладений, то сторонами є водночас і Європейський Союз, і держави-члени [48, с. 6-7]. Змішані угоди можуть бути визначені як угоди, які включають серед своїх сторін і Європейський Союз і всі або деякі з його держав-членів і які частково належать до компетенції Союзу, а частково до компетенції держав-членів [48, с. 74]. Теоретично, ЄС може укласти змішану угоду і лише в межах своєї компетенції задля додаткової легітимізації. Так само договір вважається змішаним якщо Європейський Союз і держави-члени поділяють компетенцію щодо його предмету, навіть якщо лише держави-члени є сторонами до нього [49, с. 78].

Перші змішані угоди були укладені на початку шістдесятих років минулого століття в угодах про асоціацію з Грецією і Туреччиною [50, с. 7]. Змішані угоди демонструють комплексність зовнішніх зносин ЄС, характер яких залежить від ступеню досягнення гармонії між основними гравцями: Європейським Союзом і державами-членами [51, с. 3]. Вперше Європейський Суд Справедливості використав термін 'змішана угода' у справі №12/86 Demirel v. Stadt Schwaebisch Gmeund, щоб описати Угоду про асоціацію між Співтовариством і державами-членами з одного боку і Туреччиною з іншого [52, с. 486]. Таким чином, змішані

угоди є механізмом, що створений для ефективного координування у зовнішніх зносинах. Такий механізм не був передбачений в Угодах, проте з'явився на практиці для ефективного поєднання компетенцій Європейського Союзу і держав-членів. Його особливістю є суб'єктний склад, оскільки держави-члени Європейського Союзу є одночасно і сторонами угоди і членами іншої сторони угоди (Європейського Союзу).

Змішані договори забезпечують баланс між інтересами держав-членів в участі в міжнародних угодах [50, с. 5]. Проте, концепція змішаних договорів призводить до певних прогалин та проблемних наслідків. По-перше, мова йде про відмову від ратифікації. Зокрема, відмова від ратифікації однієї держави-члена призводить до того, що угода не може набрати чинності для ЄС і для інших держав-членів, навіть якщо вони провели свої відповідні процедури ратифікації разом з третіми державами [53, с. 542]. Відповідно, ЄС і держави-члени можуть бути повністю залежні від рішення лише однієї держави-члена. Окрім того, це дає можливість державі-члену маніпулювати і намагатись досягнути своїх особистих цілей. Такі дії можуть підривати роль Європейського Союзу як глобального актора і як сусіда-партнера. Для досягнення успіху у своїй ролі як сусіда, Європейському Союзу необхідно долучати свої сусідні країни, як справжніх партнерів і активних учасників у розвитку зовнішніх зносин у регіоні [54, с. 564]. Довгий процес ратифікації та маніпуляції держав-членів не дозволяють Європейському Союзу діяти за власною волею і відповідно, не дають сповна досягати цілей політики сусідства. Звичайно, що процес ратифікації і його координація є інтересом третьої сторони договору. Третя сторона може бути впевнена, що Європейський Союз і держави-члени виконуватимуть покладені угодою на них зобов'язання лише у випадку, якщо відбудеться повна ратифікація [53, с. 747]. Перед третіми сторонами довгий процес ратифікації і внутрішні суперечки у межах Європейського Союзу можуть розглядатись як перешкода для переговорів і укладання угод з Європейським Союзом. Третім сторонам значно важче вести переговори з двадцятьма вісьмома сторонами замість однієї. Таким

чином, ці бар'єри можуть загрожувати ефективному функціонуванню Європейського Союзу, як глобального актора у міжнародних відносинах. Іншим важливим дискусійним питанням змішаних угод є уникнення розмежування компетенцій і відповідно положень угод, які перебувають у компетенції Європейського Союзу і держав-членів відповідно. Відсутність чіткого розмежування на компетенції у змішаних договорах може створити ситуації непевності для третіх держав [53, с. 750].

Особливої уваги заслуговують нові сфери, які чітко не окреслені у ДФЄС. Зокрема, сфери пов'язані з різноманітними електронними послугами. Вони не є чітко визначені і вказані в Угоді, оскільки в період прийняття вони ще не існували або не були розвиненими. Як наслідок, третя сторона не може передбачити у чийй компетенції знаходиться ця сфера до виникнення суперечок. Способом для пришвидшення набрання угодою чинності є попереднє часткове застосування. Частина п'ята статті 218 ДФЄС не містить обмежень щодо обсягу попереднього застосування. Тобто Європейська Рада може самостійно вирішувати чи попередньо застосовувати всю угоду чи її частину, і яку частину [55, с. 11]. Проте, безумовно, що положення, на які вказує для підписання і попереднього застосування дають повне уявлення про елементи угоди, які перебувають у виключній компетенції Європейського Союзу [53, с. 751]. Делімітація компетенцій не проводиться перед попереднім застосуванням, тобто немає списку положень, які перебувають під компетенцією Європейського Союзу. В той час, угоди можуть містити положення, які є під компетенцією Європейського Союзу, але не застосовуються попередньо через політичні мотиви [56, с.123].

З іншого боку, це надзвичайно складно для національних парламентів належно виконувати свою конституційну роль у національному ратифікаційному процесі, якщо вони навіть не розуміють які положення угоди повинні затверджувати [53, с. 753]. Гарним прикладом є ситуація в Нідерландах, яка склалась щодо підписання Угоди про асоціацію з Україною. На референдумі громадян запитали, чи підтримують вони підписання Угоди про асоціацію. Проте,

формально громадяни Нідерландів не могли знати за що вони голосують по суті, оскільки не була проведена делімітація компетенцій відповідно не було встановлено, які положення перебувають під компетенцією держав-членів, зокрема, і Нідерландів. Таким чином, попереднє застосування без проведення делімітації компетенцій може бути доволі небезпечним інструментом.

Всі угоди, укладені ЄС з країнами-партнерами є змішаними угодами. ЄС з тими чи іншими країнами-партнерами укладав три типи угод: Угода про партнерство і співробітництво (Partnership and Cooperation Agreement), Угода про асоціацію (Association Agreement) та Комплексна і розширена угода про партнерство (Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement). Угоди, які країни-партнери уклали з ЄС можуть бути вдало відображені у таблиці.

Таблиця 1. Угоди, укладені ЄС з країнами-партнерами Східного партнерства

Тип Угоди	Азербайджан	Білорусь	Вірменія	Грузія	Молдова	Україна
Угода про партнерство і співробітництво	підписана 22 квітня 1996 року; набула чинності 1 липня 1999 року.	підписана 6 березня 1995 року; не набула чинності	підписана 22 квітня 1996 року; набула чинності 1 липня 1999 року.	підписана 22 квітня 1996 року; набула чинності 1 липня 1999 року.	підписана 28 листопада 1999 року; набула чинності 1 липня 1998 року.	підписана 14 червня 1994 року; набула чинності 1 березня 1998 року.
Угода про асоціацію	-	-	-	підписана 27 червня 2014 року; набула чинності 1 липня 2016 року.	підписана 27 червня 2014 року; набула чинності 1 липня 2016 року.	підписана 27 червня 2014 року; набула чинності 1 вересня 2017 року
Комплексна і розширена угода про партнерство	-	-	підписана 24 листопада 2017 року; не набула чинності.	-	-	-

Угода про партнерство та співробітництво – це базова угода, що орієнтована на розвиток політичних відносин, сприяння торгівлі, інвестиціям та гармонійним відносинам між сторонами. Цей тип угоди прийшов на зміну УТС, яка була укладена між ЄС та Радянським Союзом у 1989 році [57, с. 14]. УПС не спрямована на інтеграцію третьої країни до правової системи ЄС та не передбачає поступового встановлення вільної торгівлі. Рада з питань співробітництва, створена згідно з УПС, може приймати лише рекомендаційні рішення [45, с. 26].

Угоди про асоціацію з Грузією, Молдовою та Україною – це останнє покоління угод про асоціацію, що охоплює весь спектр діяльності ЄС від торгівлі до зовнішніх зв'язків та створює ГВЗВТ [45, с. 30]. Дослідники зазначають, що така угода є експортом конституційних цінностей ЄС, таких як, повага до прав людини та основоположних свобод, а також ринкових правил до третіх країн шляхом зобов'язань щодо імплементації *acquis* ЄС [58, с. 57]. Відсутність чіткої вказівки про перспективу вступу до Європейського Союзу вказує на те, що ці угоди не можуть вважатись “перед-приєднувальними угодами” (*pre-accession agreement*) на відміну від Угод підписаних з балканськими країнами [58, с. 60]. Угода має три важливі характеристики: всеосяжність, комплексність та обумовленість [47, с. 10].

Всеосяжність означає, що угода поширюється на всі правовідносини сторін. Комплексність полягає у цілях, які ставить Угода, зокрема, економічна інтеграція шляхом наближення регуляторного законодавства. Обумовленість позначає, що ступінь інтеграції політичної чи економічної залежить від ступеню імплементації *acquis* ЄС до національної правової системи [47, с. 10-11]. Особливістю є асиметричний характер угод, оскільки зобов'язання країн-партнерів є значно ширшими ніж зобов'язання ЄС. Також можемо помітити, що запровадження поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі використовується, як інструмент для модернізації країн-партнерів шляхом регуляторного наближення законодавства.

Комплексна і розширена угода про партнерство – це угода, що спрямована на встановлення посиленого торгівельного співробітництва та регуляторної співпраці, але не має на меті поступову інтеграцію країни у внутрішній ринок ЄС шляхом запровадження ГВЗВТ. Така угода з Вірменією є доволі унікальною і ймовірно стала наслідком входженням Вірменії до Євразійського економічного союзу. Відповідно, підписання Угоди про асоціацію стало неможливим. Таку угоду ще називають Угода про асоціацію-мінус.

Таким чином, наразі існують три типи змішаних угод між ЄС та країнами-партнерами: Угода про партнерство та співробітництво (з Азербайджаном), Угода про асоціацію (з Грузією, Молдовою та Україною) та Комплексна і розширена угода про партнерство (з Вірменією). Угода про партнерство і співробітництво з Білоруссю не була ратифікована. Відповідно, ЄС та країни-партнери перебувають у доволі різних правовідносинах, що передбачають різний характер політичної та економічної інтеграції.

2.1.3. Роль Європейського Союзу у відносинах з країнами-партнерами

Від самого створення ЄС точились дискусії щодо його ролі та впливу на міжнародній арені. Намагаючись пояснити правову суть ЄС, як суб'єкта міжнародного права, дослідники дійшли висновку, що це новий міжнародний актор, *sui generis* (вираз, який позначає унікальність правової конструкції).

Європейський Союз, з одного боку, є доволі новим актором на глобальному полі міжнародних відносин. З іншого боку, Європейський Союз за свою відносно недовгу історію вже зміг стати помітним гравцем і суб'єктом, який значною мірою впливає та міжнародні відносини та інші держави. М. Кремона виділяє п'ять основних ролей, які відіграє Європейський Союз, як глобальний актор: магніт і сусід; лабораторія та модель; гравець на ринку; генератор правил та стабілізатор [54]. Ці ролі грає Європейський Союз на глобальній арені, проте

можна прослідкувати, що ці ж ролі він намагається побудувати і виконувати і у відносинах з країнами-партнерами Східного партнерства.

В першу чергу роль сусіда є очевидною, оскільки Європейський Союз та країни-партнери є територіально близькими і ЄС поширив на них ЄПС. Попри те, що формально про перспективу членства в Європейському Союзі не йдеться в жодному офіційному документі, Європейський Союз є магнітом для певних партнерів, оскільки вони неодноразово офіційно та неофіційно озвучували амбіції стати членами ЄС. До прикладу, в Преамбулі до Конституції України зазначається про незворотність європейського курсу України [59]. Офіційні представники органів державної влади час від часу виступають з позицією, що Україна буде відповідати критеріям Європейського Союзу та вступить до нього [60]. Подібні заяви щодо бажання вступу до Європейського Союзу проголошувала президент Грузії [61]. Молдовські представники також висловлюють позицію, що країна готова рухатись так швидко, як тільки можна, щоб доєднатись до Європейського Союзу [62]. Разом з тим, такі заяви не часто можна зустріти від представників Азербайджану, Білорусі та Вірменії. Тобто, ми бачимо, що три країни вбачають інтеграцію з ЄС, як спосіб набуття повноцінного членства. В той час, як інші три наразі не сприймають Європейський Союз, як магніт.

Іншою роллю ЄС є лабораторія та модель. Європейський Союз вбачається як приклад для регіональної інтеграції. В цьому контексті, така роль ЄС може бути поясненням прагненню Європейського Союзу, окрім побудови двостороннього партнерства, розбудовувати багатосторонню співпрацю країн-партнерів. І власне країни-партнери можуть вбачати і розвивати свою регіональну інтеграцію, звертаючи увагу на ті кроки, які історично робило Європейське Співтовариство.

Роль Європейського Союзу, як гравця на ринку, є певно історично першою та полягає у захисті торгових інтересів та зниженню торгових бар'єрів [54, с. 555-556]. Сучасним інструментом для подолання торгових бар'єрів з країнами-партнерами є створення ЗВТ. Угоди про асоціацію, укладені Європейським

Союзом з Грузією, Молдовою та Україною передбачають створення зон вільної торгівлі ГВЗВТ. Важливим аспектом також є те, що угоди не перешкоджають збереженню або встановленню зон вільної торгівлі з іншими суб'єктами, якщо це не суперечить Угоді. Створення ГВЗВТ відбувається відповідно до положень Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року [63].

Європейський Союз як генератор правил намагається експортувати свої регуляторні норми до третіх країн. Зазвичай це відбувається шляхом зобов'язання країн наблизити своє законодавства до регуляторних норм ЄС, як умова доступу до ринку ЄС. Так, Угоди про асоціацію передбачають зобов'язання Грузії, Молдови та України щодо наближення свого законодавства до регуляторних норм ЄС. КРУП між ЄС та Вірменією, як свою ціль, передбачає підтримку намагань Вірменії розвивати свій економічний потенціал через міжнародну співпрацю, зокрема, через наближення свого законодавства до *acquis* ЄС [64]. УПС між ЄС з Азербайджаном серед своїх цілей не містить наближення законодавства. Проте, у статті 43 Угоди зазначається, що сторони визнають, що важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків є наближення чинного та майбутнього законодавства Азербайджану до законодавства ЄС. У частині другій цієї статті навіть перелічені сфери, в яких має відбуватись наближення законодавства [64]. Так, Європейський Союз розробляє внутрішні регуляторні норми і експортує їх до країн-партнерів через положення в угодах про наближення законодавства.

Роль стабілізатора Європейський Союз виконує кількома шляхами. Одним з таких, є поширення цінностей Європейського Союзу, зокрема, верховенства права, поваги до прав людини, демократії та вільного ринку [54, с. 558]. Ці цінності закріплені і в Угодах з країнами-партнерами в статтях, що мають назву «Загальні принципи». Послідовність принципів у положеннях Угод може бути різною, проте, вони є вкрай схожими щодо змісту, адже проголошують: повагу до верховенства права, демократичних принципів, прав людини і основоположних свобод, а також зобов'язання щодо принципів ринкової економіки. Зазвичай про роль Європейського Союзу, як стабілізатора, говорять в контексті Західних

Балкан та Угод про стабілізацію та асоціацію. Такими Угодами ЄС намагався стабілізувати ситуацію в регіоні, що постраждав від збройних конфліктів. Разом з тим, положення щодо забезпечення стабільності в регіоні передбачені і в Угодах з країнами-партнерами Східного партнерства. До прикладу, доречним є положення в УПС між ЄС та Азербайджаном – нові незалежні держави, що виникли після розпаду Радянського Союзу повинні підтримувати та розвивати співпрацю між собою відповідно до принципів міжнародного права в дусі добросусідських відносин та докладуть усіх зусиль для заохочення цього процесу [4]. Такі положення свідчать про два аспекти прагнень Європейського Союзу: заохочення дотримання принципів міжнародного права та розвиток регіональних зв'язків та політик. Таке поєднання мало б забезпечити мир та стабільність в регіоні. Проте, формат Східного партнерства не врахував важливі фактори, що зрештою і призвело до невдач політики з огляду та оцінки стабільності та миру в регіоні. Однією з таких причин є повне ігнорування фактору Російської Федерації та її впливу на регіон [65, с. 305]. У спільній пропозиції Польщі та Швеції йшлося, що проекти в рамках політики можуть бути також поширені і на Російську Федерацію [22]. Проте, у Спільній заяві Саміту Східного партнерства питання Російської Федерації повністю ігнорується [23]. Відповідно, Російська Федерація від самого початку відчужилась від політики Східного партнерства та сприймала її, як загрозу свого політичного впливу на пост-радянські республіки [65, с. 305]. 20 лютого 2014 року Російська Федерація розпочала окупацію частину території України [66]. На жаль, станом на 2014 рік політика Східного партнерства не пропонувала інструментів, які могли б запобігти діям Російської Федерації або ж стабілізувати ситуацію. Наразі ж майже всі країни-партнери мають невирішені конфлікти щодо своїх кордонів з сусідніми країнами, переважно Російською Федерацію. Мова йде про спір між Вірменією та Азербайджаном щодо статусу самопроголошеної та невизнаної Нагірно-Карабаської республіки; збройний конфлікт між Грузією та Росією щодо територій Абхазії та Південної Осетії; конфлікт між Молдовою та відокремленою територією - Придністров'ям; анексія

Криму та збройна агресія Російської Федерації щодо окремих районів Донецької та Луганської областей [65, с. 307].

На час створення політики Східного партнерства вже існували невирішені територіальні конфлікти країн-партнерів, а у 2014 році ще відбулась анексія Криму та збройна агресія Російської Федерації щодо України. Проте, політика Східного партнерства попри декларативні двосторонні та багатосторонні зобов'язання щодо регіонального розвитку та дотримання принципів міжнародного права, виявилась неготовою до таких викликів. Європейський Союз, у ролі стабілізатора, не створив достатньо практичних інструментів для забезпечення стабільності в регіоні.

Таким чином, Європейський Союз, як глобальний суб'єкт міжнародних відносин відіграє різноманітні ролі, п'ять основних з яких описані вище. На прикладах положень Угод з країнами-партнерами Східного партнерства розкриваються ці ролі Європейського Союзу. Положення на яких Європейський Союз будує свою співпрацю, які є цілями та загальними принципами Угод відповідають ролям Європейського Союзу, як глобального суб'єкта. Роль стабілізатора стала найбільшим викликом для Європейського Союзу до якого він не був готовий і не створив належного правового інструментарію для реагування. Ступінь та характер інтеграції країн-партнерів з ЄС також залежить від того, чи ці сприймають ЄС як магніт для себе. Так, країни-партнери, що декларують своє бажання членства в ЄС є значно успішнішими в розвитку договірних відносин і уклали Угоди про асоціацію.

2.2. Відносини Європейського Союзу з країнами-партнерами без Угоди про асоціацію

Однією з головних цілей Східного партнерства є підготовка країн-партнерів до підписання Угоди про асоціацію та її подальша імплементація. Політика Східного партнерства передбачає принцип диференціації та обумовленості, і

відповідно, не всі країни-партнери, змогли підготуватись до укладання Угод про асоціацію. На жаль, Азербайджан, Білорусь та Вірменія не здійснили достатнього прогресу, щоб укласти такі угоди з Європейським Союзом через ряд політичних та економічних чинників. Іншим можливим фактором є відсутність таких амбіцій у цих країн.

2.2.1. Відносини Європейського Союзу з Азербайджаном

Формальним початком розвитку відносин між Азербайджаном та Європейським Союзом можна вважати підписання Угоди про партнерство та співробітництво, яка була підписана 22 квітня 1996 року та набув чинності 1 липня 1999 року [4].

Включення Азербайджану до політики Східного партнерства стало важливим елементом для розвитку двосторонніх відносин. Після 2009 року Азербайджан здійснив економічні реформи щодо відкритості бюджету, конкурентних правил та легкості ведення бізнесу. З 2009 року Азербайджан активно розвивав свої економічні відносини з Європейським Союзом, зокрема, у сфері енергетики [67, с. 58]. 29 листопада 2013 року була підписана Угода про сприяння у видачі віз, та набула чинності 1 вересня 2014 року [68]. За цією Угодою спрощувались процедури отримання візи та скорочувався необхідний перелік документів для отримання візи.

Щодо Угоди про асоціацію, то президент Азербайджану у 2014 році висловився, що Азербайджан потребує більшої кооперації з Європейським Союзом, але не асоціації. Основним аргументом цієї позиції є те, що Азербайджан є самодостатньою країною в політичному та економічному вимірі. Також від адміністрації президента Азербайджану звучала позиція, що Угоди про асоціацію встановлюють умови, що дають змогу країнам претендувати на членство в ЄС, а це не є пріоритетом для Азербайджану [67, с. 58]. Замість Угоди про асоціацію

Азербайджан запропонував Стратегічне партнерство з модернізації. Основою відмінністю має бути відсутність політичних зобов'язань для уряду Азербайджану [67, с. 58]. Проте, Європейський Союз не особливо підтримав таку ініціативу. На думку автора цього дослідження, Європейський Союз не готовий до укладання нових угод без зобов'язань щодо політичної адаптації, адже це суперечить принципам, на яких заснована політика Східного партнерства. Азербайджан намагається знайти більше шляхів для економічної співпраці, проте менше політичних зобов'язань для себе. Попри певні економічні успіхи, великою проблемою Азербайджану залишається обмеження та утиски громадянського суспільства у країні [69, с. 102]. Відповідно до нових законодавчих змін, прийнятих у 2013 році, уряд має більший контроль над національними та міжнародними неурядовими організаціями. Відповідно до цих поправок, всі гранти та субгранти громадських організацій мають бути зареєстровані та громадські організації мають взяти дозвіл від міністерства юстиції для отримання будь-яких грантових коштів з банківських рахунків [67, с. 59]. Влада Азербайджану вважає, що демократія та права людини можуть бути встановлені лише коли у країні відбудеться стабілізація [67, с. 59]. Іншим важливим аспектом відносин Азербайджану та ЄС є Нагорно-Карабаський конфлікт. Азербайджан вважає, що Європейський Союз повинен бути долучений до вирішення Нагорно-Карабаського конфлікту та не займати нейтральну позицію [67, с. 59]. Європейський Союз наразі не готовий зайняти активну позицію, оскільки обидві сторони конфлікту (Азербайджан та Вірменія) є партнерами у рамках Східного партнерства.

Таким чином, з 2009 року відбувся значний розвиток економічних відносин між Європейським Союзом та Азербайджаном, в першу чергу у сфері енергетики. Проте, Азербайджан наразі не готовий до будь-яких політичних зобов'язань і не розглядає підписання Угоди про асоціацію як пріоритет для себе. Недотримання прав людини в Азербайджані та обмеження діяльності неурядових організацій, з одного боку, та пасивність Європейського Союзу щодо вирішення Нагорно-

Карабаського конфлікту, з іншого боку, є найбільшими перешкодами для розвитку політичних відносин між країнами.

2.2.2. Відносини Європейського Союзу з Білоруссю

Дослідники виділяють кілька етапів відносин Європейського Союзу та Білорусі. Серед них такі: активна фаза (1994-1996), замороження політичних відносин (1997-2007), нормалізація відносин (2008-2010), введення обмежувальних заходів (2011-2012) та активізація переговорів (з 2013) [70].

Правова база відносин між Європейським Союзом та Білоруссю є доволі обмеженою і розпочинається ще з Угоди про торгівлю і співробітництво, яку уклали Європейська економічна спільнота та Радянський Союз у 1989 році [71]. Ця угода була схвалена Білоруссю після розпаду Радянського Союзу [72]. Варто наголосити, що першою угодою між Європейським Союзом та Білоруссю була Угода про торгівлю текстильною продукцією, підписана 1 квітня 1993 року [73]. Її метою проголошувалось сприяння постійній співпраці та в умовах, що забезпечують належний розвиток торгівлі текстильною продукцією між Європейським Союзом та Республікою Білорусь. За цією Угодою Білорусь зобов'язувалась створити та підтримувати кількісні обмеження на експорт протягом календарного року відповідно до Додатку II. Для сприяння виконання положень ЄС надає список зацікавленим компаній та кількість необхідного обсягу товарів білоруським державним органам, щоб встановити прямий контакт з відповідними білоруськими підприємствами. Ці положення свідчать, що Угода є доволі технічною та намаганням Європейського Союзу забезпечити своїх виробників та переробників належними поставками. Проте, цю Угоду не слід розглядати, як прояв політичної чи економічної співпраці, оскільки її об'єкт є доволі обмеженим.

Початком спроби встановлення політичної інтеграції можна вважати процес підготовки Угоди про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом

та Білоруссю. У 1992 році були прийняті директиви щодо перемовин з Республікою Білорусь про Угоду про партнерство та співробітництво. 1 жовтня 1994 року була започаткована процедура підготовки Угоди про партнерство і співробітництво, коли Європейська рада запропонувала Європейській комісії подати пропозиції щодо змін у переговорах з Білоруссю [70]. Угода була підписана 3 березня 1995 року [74]. Стаття 108 УПС передбачала припинення УТС [72]. Слід зазначити, що УТС є типовою торговою угодою, яка не передбачає жодних зобов'язань щодо наближення законодавства [72]. Тому Європейський Союз намагався укласти більш прогресивну угоду з Білоруссю. Підписання Угоди про партнерство та співробітництво може вважатись початком політичної співпраці між сторонами. УПС є значно амбітнішою, класичною змішаною угодою, оскільки окрім Європейського Союзу сторонами є також країни-члени ЄС. Угода була ратифікована Білоруссю, проте Європейський Союз не ратифікував її. У квітні 1995 року Європейський Парламент прийняв резолюцію, відповідно до якої, повага до прав людини та прав меншин є умовою для імплементації Угоди про партнерство та співробітництво. У жовтні 1996 року була ухвалена резолюція про призупинення процесу ратифікації Угоди з Білоруссю та введено в дію Тимчасову угоду. Європейський Союз вважав недемократичною процедурою, що регулює склад Національних зборів Республіки Білорусь. У 1997 році після візитів європейських представників, було прийнято рішення, що ЄС та його країни-члени не будуть ратифікувати ні УПС, ні Тимчасову угоду [70, с. 16]. У звіті, який став підставою для такого рішення наголошувалось, що позиція білоруської влади є неконструктивною та навіть створює перешкоди щодо розвитку відносин з Європейським Союзом. Також наголошувалось, що відносини між Європейським Союзом та Білоруссю не можуть покращитись, якщо Білорусь не прагне покращити ситуацію з повагою до прав людини та основоположних свобод, а також не дотримується конституційних принципів, притаманних демократичній державі, яка базується на принципі верховенства права. Рада закликала президента Лукашенка діяти в

інтересах білоруського народу та не ставити країну в положення ізоляції, як на шкоду Європі, так і самій Білорусі [74]. Після такої оцінки, ратифікація Угоди та будь-які інший розвиток політичних відносин були заморожені.

В період з 1997 по 2007 рік відносини між ЄС та Білоруссю практично не розвивались. Попри це, Білорусь була долучена до політики Європейської політики сусідства. У березні 2003 року Європейська Комісія презентувала концепцію «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з нашими східними та південними сусідами». У цій концепції Європейська комісія зазначає, що Європейський Союз стоїть перед вибором, як розвивати політику щодо Білорусі. Перший варіант – це залишити ситуацію, як є, від чого страждатиме білоруський народ. А з іншого боку – брати участь у спільній роботі, що надсилатиме сигнал підтримки політики, яка не відповідає цінностям ЄС [75].

Щодо залучення Білорусі до Східного партнерства точились довгі дискусії, розглядалися різні варіанти, зокрема, повне виключення Білорусі з ініціативи. Зрештою, Білорусь таки була долучена до політики в ідентичному статусі з іншими країнами і була проголошена партнером Європейського Союзу [76, с. 72].

Погіршенням відносин між ЄС та Білоруссю стали президентські вибори 2010 року та події довкола них. 31 січня 2011 року Європейська Рада прийняла рішення про обмежувальні заходи щодо певних посадових осіб Білорусі. У рішення зазначено, що причиною є шахрайські президентські вибори у Білорусі, жорстокі репресії проти політичної опозиції, громадянського суспільства та незалежних засобів масової інформації [77]. Так, було накладено ембарго на зброю та заморожено активи ряду білоруських компаній [70, с. 18]. Рішення про скасування цих обмежень було ухвалено у 2016 році [78].

Важливий вплив на розвиток двосторонніх відносин ЄС та Білорусі мало створення Євразійського економічного союзу 29 травня 2014 року, куди увійшла і Білорусь [79]. Можна стверджувати, що таке об'єднання створило додаткові перешкоди для інтеграції, насамперед економічної, в рамках політики Східного партнерства. Соціологічні дослідження демонструють, що більшість населення

Білорусі підтримують покращення відносин з Європейським Союзом [70, с. 18]. Попри це, за більш ніж 10 років Білорусь не змогла повноцінно взяти участь у двосторонній співпраці в рамках політики Східного партнерства. Європейський Союз та Білорусь не змогли укласти Угоду про асоціацію, запровадити ЗВТ та безвізовий режим. Окрім того, між ЄС та Білоруссю немає двосторонньої угоди, оскільки УПС 1995 року так і не була ратифікована.

2.2.3. Відносини Європейського Союзу з Вірменією

Підписання УПС між ЄС та Вірменією 22 квітня 1996 року стало першим важливим кроком до встановлення відносин між сторонами [5]. Угода набула чинності 1 липня 1999 року. Цілями цієї угоди декларувались забезпечення належного розвитку політичних відносин, підтримка Вірменії у розбудові демократії та переходу до ринкової економіки, розвитку торгівлі та інвестиції, а також створення бази для соціальної, економічної, законодавчої, наукової та культурної співпраці [80]. Тобто, були включені звичайні базові положення угод такого типу.

У 2004 році Вірменія приєдналась до ЄПС [80]. У 2006 році був прийнятий План дій ЄС та Вірменії у рамках Європейської політики сусідства. Цей план передбачав 8 пріоритетних сфер, а саме: зміцнення демократичних процедур, верховенства права, включаючи судову реформу та боротьбу з шахрайством і корупцією; посилення поваги до прав людини та основоположних свобод; заохочення подальшого економічного розвитку; подальше поліпшення інвестиційного клімату; подальше зближення економічного законодавства та адміністративної практики; розвиток енергетичної стратегії; сприяння мирному розв'язанню Нагорно-Карабаського конфлікту; посилення зусиль у сфері регіонального співробітництва [81]. Як бачимо, План дій був надзвичайно амбітним і передбачав дуже широке коло питань, щодо яких планується

співпраця, а також зосереджений на необхідних сферах для Вірменії. Це ще раз демонструє втілення принципу диференціації у побудові відносин.

Під час запровадження Східного партнерства, Вірменія, так само, як і Грузія, Молдова та Україна, обговорювали з Європейським Союзом майбутню Угоду про асоціацію. 10 років Східного партнерства для Вірменії можна охарактеризувати трьома етапами: великі надії, розчарування та розворот [82, с. 84]. В період з 2009 по 2013 рік Вірменія активно працювала над підготовкою до підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та запровадження ГВЗВТ [83, с. 84-85]. Очікувалось, що Угода буде підписана восени 2013 року. Проте, 3 вересня 2013 року президент Вірменії Серж Саргсян оголосив про рішення доєднатись до Євразійського економічного союзу. Як наслідок, укладення Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та Вірменією і запровадження ЗВТ стали неможливими [80, с. 7]. Період з 2013 по 2015 роки можна вважати другою фазою відносин між Європейським Союзом та Вірменією, оскільки в цей час Вірменія зважувала всі можливості, які країна може використати від співпраці з ЄС в тих умовах, які створює, зокрема, і Євразійський економічний союз.

З 2015 року розпочався третій період, коли поновились переговори Європейського Союзу та Вірменії щодо двосторонньої співпраці [82, с. 85]. Новий формат угоди, який став можливим називають «Угода про асоціацію – мінус». Така угода може містити положення, що вже були погоджені в Угоді про асоціацію, проте виключають положення, що вступають у конфлікт з зобов'язаннями Вірменії через її членство у Євразійському економічному Союзі [80, с. 8]. Нова угода має назву – Комплексна та розширена угода про партнерство. Тобто, це вже не УПС, більш інтеграційна угода, проте ще не Угода про асоціацію. КРУП між Європейським Союзом та Вірменією була підписана 24 жовтня 2017 року [64]. Попри те, що КРУП є певною мірою скороченою версією Угоди про асоціацію, вона все одно передбачає положення про імплементацію *acquis* Європейського Союзу в національне законодавство [83, с. 99]. У червні

2018 року Європейський Союз та Вірменія підписали План дій щодо Комплексної та розширеної угоди про партнерство [84]. А. Терзян зазначає, що попри зміну влади у Вірменії у 2018 році, імплементація Комплексної та розширеної угоди про партнерство має багато викликів. Найбільший з них – це свавільне рішення про вступ Вірменії у Євразійський економічний союз [83, с. 107]. Вірменія ратифікувала Угоду, проте ще досі не всі країни-члени ратифікували її. Як наслідок Угода застосовується частково з 1 червня 2018 року [64].

Таким чином, ратифікація КРУП всіма країнами-членами ЄС та її набуття чинності в повній мірі, а також її імплементація наразі є головним завданням двосторонніх відносин ЄС та Вірменії. Для ефективного розвитку політичних та економічних відносин, Вірменія повинна слідувати Плану дій щодо КРУП.

2.3. Відносини Європейського Союзу з країнами-партнерами з Угодою про асоціацію

Угоди про асоціацію, які Європейський Союз підписав з Грузією, Молдовою та Україною називають найбільш амбітними угодами з третіми країнами, які ЄС укладав за всю свою історію. Угода про асоціацію передбачає надзвичайно тісну політичну і економічну співпрацю і широкі зобов'язання країн-партнерів щодо імплементації асquis ЄС. Три країни, що підписали Угоду про асоціацію і запровадили ГВЗВТ, повинні імплементувати понад 90 відсотків законодавства ЄС, що стосується торгівлі [85, с. 346]. ГВЗВТ, на відміну від звичайної ЗВТ, охоплює не лише взаємне відкриття ринків для більшості товарів, але також поширюється на послуги, конкуренцію, енергетику, права інтелектуальної власності, ТБТ, торгівлі тощо. Глибокий характер ГВЗВТ позначає процес законодавчого наближення [86, с. 4]. Тобто, Угода про асоціацію може вважатись найвагомим фактором впливу на розвиток правових двосторонніх відносин між ЄС та країн-партнерів щодо політичної та економічної

інтеграції. Разом з тим, один і той ж інструмент має свої особливості у відносинах з країнами-партнерами.

2.3.1. Відносини Європейського Союзу з Грузією

Відносини Європейського Союзу та Грузії розпочалися з Угоди про партнерство та співробітництво, яка була підписана 22 квітня 1996 року та набула чинності 1 липня 1999 року [6]. Це базова угода, яка була підписана і з іншими країнами Кавказу (Азербайджаном та Вірменією) в той самий час. Протягом 90-х та 2000-х років Російська Федерація продовжувала бути головним політичним партнером Грузії.

Драматичні зміни відбулися після Революції троянд 2003 року, коли європейський та євроатлантичний курс були проголошені пріоритетом, так Грузія підтвердила свій намір до інтеграції з ЄС [87, с. 7]. Грузія була долучена до ЄПС. У 2006 році був прийнятий План дій ЄС та Грузії у рамках ЄПС. Особлива увага у цьому документі зверталась на такі пріоритети: зміцнення верховенства права, зокрема, реформа судової та пенітенціарної систем; покращення інвестиційного клімату, прозорий процес приватизації та боротьба з корупцією; заохочення економічного розвитку та боротьби з бідністю, зближення законодавства у сфері економіки; посилення співпраці у сфері правосуддя, свободи та безпеки, зокрема, в управлінні кордонами; посилення регіонального співробітництва; сприяння мирному вирішенню внутрішніх конфліктів; співпраця у сфері зовнішньої політики та політики безпеки; транспорт та енергетика [88].

Варто зазначити, що у 2004 році Європейський Союз вже запустив Місію з верховенства права у Грузії (EUJUST Themis) [89]. Місія була в першу чергу координаційним механізмом та органом прийняття стратегічних рішень щодо реформи кримінальної юстиції в Грузії. Так, ЄС та Грузія вже співпрацювали ще до першого пріоритету Плану дій і до його офіційного запровадження. Прогрес у здійсненні реформ разом з значною фінансовою допомогою (протягом 2007-2010

років Грузії було виділено понад 120 мільйонів євро) дозволили Грузії провести структурні реформи, спрямовані на наближення до політики та законодавства Європейського Союзу [87, с. 8]. Таким чином, на момент запровадження політики Східного партнерства між Грузією та Європейським Союзом вже існувало доволі тісне співробітництво щодо політичної та економічної інтеграції.

15 липня 2010 року розпочались перемовини щодо Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Грузією, включаючи положення про ЗВТ [87, с. 9]. Угода була підписана 27 червня 2014 року та набула чинності 1 липня 2016 року [90]. Угода про асоціацію між ЄС та Грузією складається з 432 статей, закріплених у 8 розділах: Загальні принципи; Політичний діалог та реформи, співробітництво у сфері зовнішньої політики та політики безпеки; Справедливість, свобода та безпека; Економічне співробітництво; Інші політики співпраці; Торгівля та пов'язані з торгівлею питання; Фінансова допомога та положення про боротьбу з шахрайство. Угода складається також з 34 додатків з найменуванням законодавства ЄС (директиви та регламенти), що має бути імplementоване Грузією та три Протоколи.

Попри те, що Угоди про асоціацію з Грузією, Україною і Молдовою разом готувались та були підписані в один час, вони все ж мають певні відмінності та не є ідентичними. В Угоді з Грузією передбачено більше цілей політичного діалогу ніж в інших двох угодах. Зокрема, окрім спільних для всіх цілей, в Угоді з Грузією передбачені ще такі: пропагувати принципи територіальної цілісності, недоторканості міжнародно визнаних кордонів, суверенітету та незалежності, як це закріплено Статутом Організації Об'єднаних націй та Гельсінським заключним актом 1975 року Конференції з безпеки та співробітництва; сприяти мирному вирішенню конфліктів; посилити співпрацю у боротьбі з розповсюдженням зброї масового знищення та їх системи доставки; забезпечити всі переваги тіснішої політичної асоціації між ЄС та Грузією, включаючи посилення політики безпеки, зближення всіх громадян Грузії в межах її міжнародно визнаних кордонів [90]. Ці положення можуть відображати позицію Європейського Союзу щодо збройного

конфлікту у Південній Осетії та Абхазії. Проте, на момент підписання Угод, подібні збройні конфлікти існували на територіях і Молдови, і України, але таких положень в Угодах не було.

У преамбулі до Угоди про асоціацію, Грузія згадується як східно-європейська країна, в той час, як Молдова та Україна просто «європейська країна». З одного боку, таке положення може демонструвати різні територіальне положення країн. З іншого боку, стаття 49 ДЄС визначає, що будь-яка європейська країна, яка поділяє цінності ЄС, зазначені у статті 2 Договору, може стати членом ЄС [90]. Таким чином, можливо таке положення у преамбулі свідчить, що Європейський Союз хотів позначити, що Грузія не може мати перспективи членства. Хоча звісно, таке тлумачення норми є доволі буквальним.

Щодо ГВЗВТ, то на відміну Молдови та Україна, Угода з Грузією не передбачає перехідного періоду скасування ввізних мит [91, с. 7]. Також Розділ про розвиток сільського господарства в Угоді з Грузією не передбачає наближення законодавства, на відміну від Угод з Молдовою та Україною [91, с. 16]. Щодо правил державної допомоги, то Угода з Грузією не передбачає положень про тлумачення таких правил відповідно до судової практики Європейського суду справедливості та відповідного законодавства ЄС [91, с. 13]. Такі відмінності можуть бути наслідком ліберальних реформ в Грузії, і відповідно, Грузія не потребувала таких положень, оскільки певні регулятивні стандарти ЄС вже були інтегровані.

Наступним важливим викликом є імплементація Угоди. У 2014 році був розроблений План асоціації, що передбачав ідентифікацію пріоритетів спільної роботи на період 2014-2016 років для досягнення цілей, передбачених Угодою про асоціацію. Після цього був підготовлений План імплементації на період з 2017 по 2020 рік [92], що містить перелік пріоритетів для імплементації та їх послідовність. 6 лютого 2020 року був презентований Звіт ЄС щодо імплементації угоди про асоціацію з Грузією [93]. У звіті наголошується про найбільші виклики, що стосуються судової реформи (процес призначення суддів у Верховний Суд не

був достатньо прозорим) та виклики для економічного розвитку. Рівень безробіття все ще залишається дуже високим, що не дозволяє країні побороти рівень бідності.

В економічному плані запровадження ГВЗВТ ще не здійснило достатній вплив на економіку Грузії, оскільки економічні показники співпраці не вирости значно. ЄС може зіграти важливу роль, посприявши швидшій імплементації та посиливши позитивні результати [94].

Таким чином, відносини між ЄС та Грузією дуже стрімко розвивались в період з 2004 по 2014 рік, що дозволило Грузії провести важливі структурні реформи, зокрема за допомогою фінансової та інституційної допомоги ЄС. У 2014 році Грузія була більш готовою до підписання Угоди про асоціацію ніж Молдова та Україна, оскільки вже була більш політично інтегрована до ЄС. Проте, доволі повільні зміни після підписання Угоди про асоціацію та слабкий економічний ріст залишаються викликом для відносин.

2.3.2. Відносини Європейського Союзу з Молдовою

Правові основи відносин між ЄС та Молдовою були закладені підписанням Угоди про партнерство та співробітництво 28 листопада 1994 року, яка набула чинності 1 липня 1998 року [1]. Молдова також стала країною-партнером в рамках Європейської політики сусідства. У 2005 році був підготовлений План дій ЄС та Молдови в рамках Європейської політики сусідства. У плані серед пріоритетів, зокрема, були зазначені: стійкі зусилля щодо вирішення конфлікту у Придністров'ї; подальше зміцнення стабільності та ефективності інституцій, що гарантують демократію та верховенство права; забезпечення поваги до свободи засобів масової інформації та свободи вираження поглядів; подальше зміцнення адміністративної та судової спроможності; покращення інвестиційного клімату через відповідні структурні реформи, спрямовані на забезпечення недискримінаційних, прозорих та передбачуваних умов для бізнесу; забезпечення

ефективного управління міграційними потоками [95]. Такі пріоритети відображають слабкі інституційні спроможності Молдови, які слід реформувати в першу чергу.

У 2010 році Молдова розпочала перемовини щодо укладання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. 3 квітня 2014 року Європейський парламент вніс зміни до переліку країн, які звільнені від вимоги мати візу при перетині кордону ЄС [96]. До таких країн була віднесена і Молдова. Підставою стали Спільна заява Саміту Східного партнерства та виконання Молдовою Плану дій щодо візової лібералізації. Таким чином, Молдова стала першою серед країн-партнерів, яка отримала візову лібералізацію.

27 червня 2014 року Молдова підписала Угоду про асоціацію, яка набула чинності 1 липня 2016 року [97]. Угода про асоціацію з Молдовою також має свої особливості та відмінності порівняно з Угодами з Грузією та Україною. Одразу помітною є послідовність розділів. В Угоді з Молдовою четвертим розділом є «Економічне та інше секторальне співробітництво», а п'ятим «Торгівля та пов'язані з торгівлею питання». В той час, як в Угодах з Грузією та Україною, четвертим є розділ про торгівлю, а потім економічне співробітництво. Ймовірно, що це свідчить про пріоритетність економічної співпраці, що в першу чергу зосереджена на інституційній розбудові публічної адміністрації.

Лише в Угоді з Молдовою передбачене положення про реформу публічної адміністрації. Стаття 21 передбачає розвиток ефективної та підзвітної публічної адміністрації, забезпечення того, що державні органи працюють в інтересах всього населення країни, модернізація та розвиток виконавчих функцій з метою надання якісних послуг громадянам [97]. Такий підхід може свідчити, що ЄС сприймає слабку публічну адміністрацію, як основний виклик для імплементації Угоди про асоціацію загалом. Окрім того, додаток про технічні бар'єри у торгівлі в Угоді з Молдовою є значно більш амбітним ніж в Угодах з Грузією та Україною. Цей додаток включає понад 80 директив та регламентів ЄС, що стосуються також продуктів, що не вимагають СЕ маркування (спеціальний знак,

що наноситься на виріб і засвідчує, що товар відповідає вимогам директив ЄС) [91, с. 9]. Також Молдова взяла на себе зобов'язання імплементувати весь Митний кодекс ЄС, в той час як Україна та Грузія зобов'язались імплементувати лише певні положення [91, с.11]. Такі відмінності демонструють принцип диференціації ЄС до країн-партнерів, забезпечуючи найдоцільнішу інтеграцію.

У вересні 2019 року був представлений Звіт щодо імплементации Угоди про асоціацію Молдовою [98]. У цьому звіті наголошувалось, що відступ від демократичних стандартів та верховенства права, що відбувся у 2018 році, становить серйозні занепокоєння щодо дотримання Молдовою цінностей та принципів ЄС, які викладені в Угоді про асоціацію. Наразі прогрес необхідний в першу чергу у судовій реформі, економіці, дотриманні принципів верховенства права та забезпечення плюралізму засобів масової інформації. ЄС наголосив, що продовжує підтримувати Молдову в процесу імплементации, але в той же час, строго застосовує принцип обумовленості (conditionality) у наданні фінансової допомоги [98].

Таким чином, попри стрімкий розвиток політичних та економічних відносин між ЄС та Молдовою протягом 2010-2014 років, останні політичні події в Молдові свідчать про певні виклики щодо імплементации Угоди про асоціацію. Європейський Союз застосував частково принцип диференціації, передбачивши в Угоді про асоціацію з Молдовою положення, які відсутні в Угодах з Грузією та Україною. Насамперед це стосується реформування публічної адміністрації, яка може бути слабким місцем в процесі імплементации. Досвід побудови економічних та політичних відносин свідчить, що дотримання принципів диференціації та обумовленості особливо необхідні у побудові відносин з Молдовою. Розвиток відносин потребує нових стимулів, тому дотримання цих принципів сприятиме ефективній імплементации Угоди про асоціацію.

2.3.3. Відносини Європейського Союзу з Україною

Відносини ЄС та України розпочались підписанням Угоди про партнерство та співробітництво 14 червня 1994 року, яка набула чинності 1 березня 1998 року [2]. Європейська політика сусідства, запроваджена у 2004 році, поширилась і на Україну. У 2005 році був прийнятий План дій щодо партнерства на період 3 років, що передбачав політичну та економічну інтеграцію [99, с. 3]. Проте, амбіції України були значно ширші ніж умови, які передбачала Угода про партнерство та співробітництво.

Перемовини між ЄС та Україною про нову угоду, яка мала замінити Угоду про партнерство та співробітництво, розпочались у 2007 році. Майбутня угода мала бути дуже важливою для обох сторін, оскільки це перша угода, що прийнята в рамках Європейської політики сусідства і може слугувати прикладом для інших країн-партнерів [100, с. 39]. Проте, існувала вагома розбіжність у поглядах на майбутню угоду між українською стороною та Брюсселем. В той час, як Україна бажала отримати угоду з перспективою членства в ЄС, позиція ЄС полягала у звичній розбудові відносин із сусідами [100, с. 39-40].

Угода з Україною, перемовини про яку тривали з 2008 по 2011 рік була прикладом для Грузії та Молдови [101, с. 8]. Попри це, у певних сферах Україна була менш готова, ніж Грузія та Молдова, до підписання Угоди про асоціацію. До прикладу, ЄС надав так звані «основні рекомендації» Грузії та Молдові перед початком переговорів про зону вільної торгівлі. Це призвело до законодавчої адаптації у певних секторах, наприклад, санітарні та фітосанітарні стандарти. Як наслідок, Україна вже була менш розвинена у цих сферах перед стартом [101, с. 11].

Український шлях до підписання Угоди про асоціацію був надзвичайно драматичним, оскільки через тиск з боку Російської Федерації, уряд України вирішив призупинити процес підготовки до підписання Угоди напередодні Саміту у Вільнюсі у листопаді 2013 року [99, с. 3]. Таке рішення уряду стало

причиною Революції гідності, суспільних протестів проти такого рішення та в підтримку європейського курсу України. Як наслідок, 22 лютого 2014 року президент Янукович втік з України, а 25 травня 2014 року був обраний президент Порошенко [99, с. 3-4]. 20 лютого 2014 року Російська Федерація розпочала окупацію Автономної Республіки Крим та пізніше збройну агресію на Донбасі [66]. Таким чином, підготовка до підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною проходила на фоні драматичних подій для історії України.

21 березня 2014 року відбулось підписання політичної частини Угоди про асоціацію. Часткове підписання угоди 21 березня 2014 року слід розцінювати більше як політичний жест, що демонструє прихильність України до спільних цінностей ЄС [102, с. 6]. 27 червня 2014 року Україна підписала економічну частину Угоди [103]. Угода застосовувалась частково, а повне набуття чинності відбулось 1 вересня 2017 року. Попри те, що на основі Угоди з Україною розроблялись Угоди і з Грузією та Молдовою, Угода про асоціацію з Україною має свої відмінності.

Варто зазначати, що Угода з Україною є найбільшою за своїм розміром. Обсяг угоди (статті 486 статей та 46 додатків) складає 2135 сторінок [47, с. 9]. Стаття 2 визначає істотні умови Угоди. Повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод є істотними умови в усіх трьох угодах. Проте, в Угоді з Україною до істотних елементів належить також сприяння повазі до принципів суверенітету та територіальної цілісності, недоторканості кордонів та незалежність [91, с. 4]. Включення такого положення до угоди може бути наслідком російської окупації та збройної агресії. Лише в Угоді з Україною є положення щодо поведження з працівниками та мобільності працівників [103]. Лише Угода про асоціацію з Україною містить положення про форум для ведення політичного діалогу, це визначає стаття 5 Угоди [103]. Згідно з цією статтею, сторони проводять регулярні зустрічі політичного діалогу на рівні Саміту. Причиною може бути, що такі Саміти між ЄС та Україною вже були звичною практикою і до підписання Угоди про асоціацію [91, с. 4].

Лише Угода з Україною чітко визначає співпрацю України та Європейського Оборонного Агентства щодо посилення військово-технічного співробітництва [91, с.5]. В статті 10 Угоди зазначається, що Україна та Європейське Оборонне Агентство встановлюють тісні контакти для обговорення підвищення військової спроможності, включаючи технологічні питання [103]. Таке положення в Угоді теж може бути наслідком збройної агресії Російської Федерації проти України та намаганням Європейського Союзу стабілізувати ситуацію. Лише Угода про асоціацію з Україною вимагає від України ратифікувати Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. Грузія та Молдова ратифікували Римський Статут, тому в їх угодах немає такого положення [91, с. 5].

Угода з Україною, на відміну від Грузії та Молдови, передбачає перехідний період щодо захисту деяких географічних ознак, таких як фета, пармезан, шампанське та коньяк [91, с. 13]. Поясненням такої відмінності може бути велика кількість українських національних виробників, які використовують такі назви і не здатні швидко перелаштуватись. Зважаючи на це, Україна намагається захистити їх інтереси шляхом запровадження перехідного періоду.

Також в Угоді з Україною розділ про енергетику є значно більш деталізованим та ширшим порівняно з двома іншими угодами [91, с. 14]. На думку автора, це пов'язано з тим, що співпраця між Україною та ЄС, зокрема, щодо транзиту газу є значно інтенсивнішою ніж з Грузією чи Молдовою. Лише в Угоді з Україною є розділ про співпрацю в галузі цивільного дослідження простору та космічних програм [91, с. 16]. Можливо, лише в Україні є достатні потужності для здійснення таких спільних програм. Цей перелік відмінностей Угоди про асоціацію з Україною не є вичерпним, а лише має на меті продемонструвати, що Європейський Союз застосовує принцип диференціації при укладанні Угод про асоціацію. Як наслідок, Угоду з Україною можемо вважати ще більш всеосяжної та комплексною ніж Угоди з Грузією та Молдовою.

Досягненням співпраці в межах Східного партнерства між Україною та ЄС слід вважати і запровадження безвізового режиму у 2017 році. Це показує, що може бути досягнуто при відносно обмежених ресурсах, але з чітким фокусом, цільовою допомогою та визначенням пріоритетів [91, с. 13].

Окремо слід звернути увагу на інструменти, які ЄС використовує для цільової допомоги Україні у реформах. До прикладу, 17 листопада 2014 року була підписана Угода між Європейським Союзом та Україною про Консультативну місію Європейського Союзу для реформи сектору цивільної безпеки України [104]. Це є доволі унікальним та є відповіддю ЄС на запит України щодо допомоги у реформі сектору цивільної безпеки, оскільки після Революції гідності стало зрозуміло, що це є одним з пріоритетів. Також створення такої місії свідчить і про залученість Європейського Союзу до внутрішніх реформ в Україні.

Таким чином, розвиток відносин між Україною та ЄС мав досить багато викликів. До запровадження Східного партнерства правовою базою була Угода про партнерство та співробітництво, що є типовою для всіх країн-партнерів. Попри те, що напередодні запровадження політики Східного партнерства, Україна вважалась лідером регіону і найближчою до підписання Угоди про асоціацію, цей шлях був нелегким. Причиною стала різка зміна курсу української влади у листопаді 2013 року. Проте, Угода про асоціацію з Україною все ж була підписана і може вважатись певною мірою безпрецедентною. Угода передбачає надзвичайно тісну політичну та економічну інтеграцію, що поширюється на широке коло сфер. Таку угоду також можна сприймати як спосіб модернізації України шляхом імплементації *acquis* ЄС. Найбільшим викликом залишається саме процес імплементації та дотримання передбачених для цього строків.

2.4. Висновки до Розділу 2

ЄС, як глобальний суб'єкт відіграє важливі ролі і у Східній Європі, поширюючи свій вплив на регіон країн-партнерів. Для того, щоб ефективно виконувати ці ролі, ЄС діє в межах своїх компетенцій і укладає двосторонні договори. Через комплексність і амбіційність таких угод, компетенцій ЄС недостатньо, і держави-члени ЄС стають також сторонами таких угод.

Всі типи угод, укладених з країнами Східного партнерства є змішаними угодами, тобто і ЄС і держави члени ЄС є сторонами до угоди водночас. З одного боку, такі угоди є значно більш комплексними і можуть досягати більш далеких цілей, але з іншого боку, процес укладання таких угод є значно складнішим та тривалішим, оскільки потребує ратифікації усіма державами-членами ЄС. Для швидшого застосування угоди, ЄС використовує часткове застосування Угоди у межах своїх компетенцій.

ЄС застосовує принцип диференціації і обумовленості у відносинах з країнами партнерами. Як наслідок, лише три з шести уклали Угоди про асоціацію у 2014 році. Ці Угоди є всеосяжними, комплексними та обумовленими. Вони передбачають зобов'язання щодо імплементації *acquis* ЄС до національної правової системи, таким чином, наближаючи її до правової системи ЄС. Угоди про асоціацію з Грузією, Молдовою та Україною є найбільш прогресивними угоди ЄС з третіми країнами. Проте, ці угоди не передбачають перспективи членства в ЄС для країн-партнерів, попри їх амбіції. Разом з тим, Угоди про асоціацію і не заперечують можливості стати членом ЄС для країн-партнерів.

Попри те, що угоди укладались у рамках Східного партнерства і водночас, вони не є ідентичними. Кожна угода містить свої особливі положення, що характерні та необхідні певній країні-партнеру, що знову демонструє принцип диференціації.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

У цьому розділі автор аналізує вплив Східного партнерства на правові системи партнерів, зокрема, шляхом імплементації *acquis* ЄС та відповідного наближення законодавства. Потім, автор визначає, які переваги та недоліки створює Східне партнерство для сторін. Окрім цього, автор аналізує виклики для двосторонніх відносин між ЄС та країнами-партнерами, зважаючи на правові особливості, що існують та їх амбіції. Також проаналізовано процес оновлення Східного партнерства.

3.1. Вплив Східного партнерства на правові системи країн-партнерів

Експорт правових норм Європейського Союзу є ключовим і головним елементом Європейської політики сусідства і Східного партнерства зокрема [14, с.105]. Вплив Східного партнерства на правові системи країн-партнерів може відбуватись шляхом імплементації “*acquis communautaire*” до національних правових систем.

3.1.1. Теоретичні аспекти імплементації *acquis* Європейського Союзу

Як зазначає Р. Петров, поняття “*acquis communautaire*” позначає всі політичні та правові здобутки Європейського Союзу за його історію [105, с. 16]. Поняття “*acquis communautaire*” не є чітко визначеним та не має чіткого обсягу, що надає змогу використовувати його, як динамічний інструмент [105, с. 16]. Така природа та конструкція допомагає Європейському Союзу більш гнучко будувати відносини з третіми країнами. У зовнішніх угодах ЄС можна прослідкувати два типи чи значення поняття “*acquis communautaire*”. Перше значення позначає

невизначені правові категорії, такі, як цінності Європейського Союзу, принцип недопущення дискримінації, суттєві елементи [105, с. 139]. До другого типу належить чітко визначений релевантний “*acquis communautaire*”, що має бути імплементований країною-партнером. До прикладу, Угода може містити додатки, в яких чітко буде вказано, які регламенти чи директиви ЄС країна-партнер зобов’язана імплементувати. Ці два виміри можуть ще визначатись, як політична та регуляторна адаптацією. Обсяг “*acquis communautaire*”, що має бути імплементовано залежить від типу Угоди, яку ЄС уклав з третьою країною, а також від зобов’язань, які взяла на себе країна за цієї Угодою. Таким чином, вплив Східного партнерства на правові системи країн-партнерів є різним та залежить від обсягу “*acquis communautaire*”, що передбачений Угодою, яку ЄС уклав з третьої країною.

В рамках Східного партнерства Європейський Союз використовує два інструменти: елементи м’якого права, такі як, План дій, План асоціації, Пріоритети партнерство та двосторонні угоди.

Елементи м’якого права мають доволі обмежений вплив, оскільки вони насамперед готують країни-партнери до імплементації *acquis* ЄС. Тому, головним інструментом впливу на правові системи все ж є саме двосторонні угоди.

Варто зазначити, що з країнами-партнерами підписані різні типи угод: УПС, Угода про асоціацію та КРУП. УПС є найбільш раннім поколінням угод з перелічених і регулює двосторонні відносини з Азербайджаном та Білоруссю. Проте, Угода з Білоруссю так і не була ратифікована і процес її ратифікації призупинений, зважаючи на встановлені порушення прав людини у країні. Угода про асоціацію була укладена з Грузією, Молдовою та Україною, а КРУП з Вірменією. Кожна з Угод передбачає різний ступінь інтеграції і відповідно зобов’язань щодо імплементації *acquis* ЄС.

В цьому контексті важливо також зазначити про дві форми обумовленості, які існують в Угодах про асоціацію. З одного боку, Угода про асоціацію передбачає зобов’язання щодо верховенства права та прав людини. З іншого боку,

ГВЗВТ засноване на принципі за яким для ширшого відкриття ринку ЄС необхідно імплементувати відповідне законодавство ЄС [14, с. 111-112].

Таким чином, можна виділити два типи процесів, що мають вплив на країни Східного партнерства – політична та регуляторна адаптація.

3.1.2. Політична адаптація

Положення про політичну адаптацію чи імплементацию політичних загальних цінностей Європейського Союзу можна віднайти в перших статтях угод. У статті 2 Угоди про партнерство та співробітництво з Азербайджаном визначається, що повага до демократії, прав людини, принципів міжнародного права та принципів ринкової економіки є істотними елементами партнерства та цієї Угоди [4]. Стаття 5 Угоди визначає, що Сторони намагаються співпрацювати з питань зміцнення стабільності та безпеки у Європі, дотримання принципів демократії та поваги до прав людини, особливо поваги до прав меншин [4].

Угоди про асоціацію з Грузією, Молдовою та Україною містять дуже подібні положення. Так само зазначається, що повага до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод є істотними елементами Угоди. Проте, в цих Угодах є дещо ширші зобов'язання. Так, в частині четвертій статті 2 Угоди з Молдовою зазначається, що сторони беруть на себе зобов'язання щодо співробітництва у проектах, що стосуються запобігання та протидії корупції та злочинній діяльності та тероризму [97]. В Угоді з Грузією такі зобов'язання дещо ширші і охоплюють також верховенства права та належне управління. В Угоді з Україною ці зобов'язання навіть виділені в окрему третю статтю, яка визначає, що принципи вільної ринкової економіки, верховенства права, боротьби з корупцією, боротьби з різними формами організованої злочинності та тероризму лежать в основі Угоди.

Щодо цілей політичного діалогу, то в усіх трьох угодах вони є практично ідентичні, але з певними маленькими відмінностями. Для всіх трьох Угод

спільними цілями політичного діалогу є: посилення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного врядування, прав людини та основоположних свобод, включаючи права меншин та сприяння консолідації внутрішніх політичних реформ. В Угоді з Молдовою передбачено також свободу засобів масової інформації [97]. А в Угоді з Україною – повага до прав осіб, що належать до національних меншин [103]. Таким чином, Європейський Союз демонструє на які сфери необхідно звернути додаткову увагу.

У Комплексній і розширеній угоді ЄС з Вірменією структура побудови принципів, на яких повинна базуватись політична адаптація є дуже подібною до Угод про асоціацію. У статті другій визначено зобов'язання щодо боротьби з корупцією, боротьби з різними формами транснаціональної організованої злочинності та тероризму [64]. Щодо політичного діалогу, то положення статті в Угоді з Вірменією є ідентичним до положення статті в Угоді про асоціацію з Молдовою. Таким чином, політична адаптація за Угодою з Вірменією є майже такою ж, як передбачено в Угодах про асоціацію.

Характерно для всіх Угод є те, що цінності, які намагається просувати Європейський Союз фактично дублюють цінності на яких він заснований. Так, стаття 2 Угоди про Європейський Союз визначає, що ЄС заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права і поваги до прав людини, включаючи права меншин. Це відповідає принципу, який визначений в статті 21 ДЄС, відповідно до якої, дії ЄС на міжнародній арені повинні відповідати принципам, які надихнули його на власне створення, розвиток та розширення [42].

Оскільки *acquis* ЄС у формі цінностей не сформульовані чітко та вичерпно в певному нормативно-правовому акті (директиві чи регламенті), дуже важко оцінити чи країни-партнери спираються на ці цінності та імплементують їх. О. Бурлюк та П. Елсуwege зазначають що *acquis* Європейського Союзу не є відповідним інструментом для поширення верховенства права до сусідніх країн [106, с. 8]. Європейський Союз не має своєї концепції, що є складовими

верховенства права і зрештою послуговується концепцією, напрацьованою Венеційською комісією. Венеційська комісія виділяє шість основних принципів, що становлять верховенство права: принцип законності та правової визначеності, заборона свавілля органів виконавчої влади, існування незалежних та неупереджених судів, гарантії ефективного судового розгляду, включаючи дотримання основних прав та рівність перед законом [106, с. 9]. Таким чином, Європейському Союзу слід розробити більш чіткі критерії щодо імплементації цінностей ЄС до країн-сусідів.

Більш того, Д. Балнаґ та Ю. Романишин доводять емпіричними доказами, що ефективна імплементація *acquis* ЄС у сусідні країни є вкрай малоімовірною за відсутності перспективи членства. Як наслідок, для вищого рівня та глибшої імплементації необхідний вищий рівень стимулювання [107, с. 17].

Зважаючи на те, що імплементація цінностей ЄС, як верховенство права та повага до прав людини не є кількісним, а якісним показником, то це створює певну складність для оцінки такого впливу. Одним із способів такої оцінки можуть бути рейтинги та індекси, що проводять міжнародні організації. На думку автора, в цьому контексті може бути корисним Індекс верховенства права Світового проекту правосуддя. Індекс спирається на понад 120 000 опитувань домогосподарств та 3 800 опитувань юристів та експертів, щоб оцінити як сприймається та розвивається верховенство права у всьому світі. Індекс вимірює ефективність верховенства права за вісьмома факторами: обмеження виконавчої влади, відсутність корупції, відкритий уряд, повага до прав людини, порядок та безпека, цивільне судочинство та кримінальне судочинство [108]. Варто зазначити, що ці фактори якраз і перегукуються з цінностями, які ЄС намагається експортувати до країн-сусідів. Також Організація економічного співробітництва та розвитку послуговується цим Індексом для оцінки верховенства права в різних країнах [109]. Оцінки в Індексі коливаються від 0 до 1, де 1 – найповніше дотримання верховенства права. На жаль, Азербайджан та Вірменія не ввійшли до Індeksu, тому їх результати не будуть відображені.

Табл. 2 Країни-партнери в Індексі дотримання верховенства права.

Рік	Білорусь	Грузія	Молдова	Україна
2014 [110]	0.51	0.60	0.45	0.47
2015 [111]	0.53	0.65	0.48	0.48
2016 [112]	0.54	0.65	0.49	0.49
2017-2018 [113]	0.51	0.61	0.49	0.50
2019 [114]	0.52	0.61	0.49	0.50

Ці дані демонструють дещо неочікувані результати. Так, Білорусь в кожному з років демонструє вищий результат ніж Молдова та Україна. Тут слід зазначити, що результат Білорусі за критерієм «Повага до прав людини» є справді нижчим ніж інших країн-партнерів. До прикладу, у 2019 році він становив 0.47, в той час, як у Грузії – 0.61, у Молдові – 0.54 та в Україні – 0.59. Проте, завдяки іншим критеріям Білорусь змогла обійти Молдову та Україну. Грузія продемонструвала великі коливання – ріст до 2016 року та падіння опісля. Молдова та Україна показують ріст, який є дуже повільним.

Окремо слід зазначити, що серед країн-членів ЄС, найвищий результат у 2019 році продемонструвала Данія – 0.90, а найнижчий показник у Болгарії – 0.54. Ця таблиця демонструє з одного боку Білорусь, країну-партнера Східного партнерства, що не має двосторонньої договірної співпраці з ЄС, а з іншого боку, три країни-партнери, що підписали Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році. На жаль, дані у таблиці свідчать, що існує надзвичайно слабка кореляція між зобов'язаннями про імплементацію цінностей ЄС, зокрема верховенство права, та власне імплементацією та дотриманням цих цінностей, що мало б підіймати рейтинг країн-партнерів в таких Індексах. Причиною може бути відсутність чіткого плану, кроків щодо імплементації чи стимулів для країн-партнерів. Європейський Союз може розробити детальніші критерії та плани щодо імплементації цінностей ЄС, застосувавши знову ж принципи диференціації та обумовленості.

3.1.3. Регуляторна адаптація

Іншим виміром імплементації *acquis* ЄС є регуляторна адаптація. УПС з Азербайджаном містить положення про наближення законодавства Азербайджану до права ЄС. Так, стаття 43 Угоди визначає, що Азербайджан поступово повинен наблизити своє законодавство до права ЄС. Наближення законів повинно поширюватись на наступні сфери: митне право, корпоративне право, банківське право, рахунки та податки компаній, інтелектуальну власність, захист працівників на робочому місці, фінансові послуги, правила про конкуренцію, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людини, тварин і рослин, навколишнього середовища та законодавства щодо експлуатації та використання природних ресурсів, захист прав споживачів, непряме оподаткування, технічні правила та стандарти, ядерні закони та правила про транспорт [4]. Тобто, таке положення містить дуже широкий спектр сфер, де Азербайджан повинен наблизити своє законодавство.

Проте, УПС не містить кілька істотних умов, щоб таке наближення справді відбувалось. По-перше, Угода не містить чіткого переліку *acquis* ЄС (директив чи регламентів, які могли б бути відображені в Додатках), які Азербайджан повинен прийняти. По-друге, відсутній принцип обумовленості – неприйняття цих *acquis* ЄС не несе істотних негативних наслідків для Азербайджану і відповідно в Азербайджану немає чіткого стимулу. По-третє, Угода не передбачає часових рамок в межах яких повинна відбуватись така адаптація. Як наслідок, така адаптація має доволі формальний характер, та Азербайджан не здійснює активних кроків щодо імплементації *acquis* ЄС у визначених сферах.

З іншого боку, Угоди про асоціацію з Грузією, Молдовою та Україною містять дуже ефективні механізми для здійснення регуляторної адаптації. Ці Угоди запроваджують ГВЗВТ. Особливістю є те, що ринок ЄС відкривається для країн-партнерів за умови наближення законодавства країн-партнерів до законодавства ЄС, як визначено в Угодах. Окрім того, за таким наближенням

здійснюється моніторинг. Стаття 419 Угоди з Грузією [90], статті 450-452 Угоди з Молдовою [97] та стаття 475 Угоди з Україною [103] передбачають моніторинг, який означає постійну оцінку прогресу у здійсненні заходів, та включає оцінку наближення законодавства країни-партнера до законодавства ЄС, визначеного в Угоді.

Для полегшення процесу оцінки, країна повинна звітувати перед Європейським Союзом про прогрес у галузях наближення до закінчення перехідних періодів, встановлених Угодою [90; 97; 103]. Подальше відкриття ринку відбувається, коли Рада Асоціації приймає рішення про наступне відкриття ринку, якщо сторони погоджуються, що необхідні заходи передбачені Розділом про торгівлю та пов'язаними з торгівлею питаннями (в Угодах з Грузією та Молдовою – це Розділ IV, в Угоді з Молдовою – Розділ V) були імплементовані. Тобто, тут діє принцип обумовленості та стимулювання, якщо країна імплементувала *acquis* ЄС – то отримує ширший доступ на ринок, якщо ні – то такий доступ поки не отримує. Щодо обсягу регуляторного *acquis* ЄС, то Розділ про Торгівлю та пов'язаними з торгівлею питаннями поділений на різні тематичні сектори, в межах яких, країна і повинна здійснювати імплементацию. Чіткий перелік Директив та Регламентів ЄС, які мають бути імплементовані, міститься у Додатках до Угод. Більш того, там визначені часові рамки, у межах яких певний нормативно-правовий акт має бути імплементований.

Європейська комісія щороку готує звіти про імплементацию Угоди про асоціацію. В останньому звіті щодо Грузії зазначається, що за перші 9 місяців 2018 року, торгівля між ЄС та Грузією зросла на 5% порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Процес наближення законодавства Грузії у галузях торгівлі значно просунувся у 2018 році. Грузія успішно працює над наближенням у таких сферах: технічні бар'єри для торгівлі, санітарні та фітосанітарні стандарти, мито та спрощення торгівлі, сервіси, електронна економіка і суспільство, публічні закупівлі та державно-приватні партнерства [93].

У звіті щодо Молдови зазначається, що у 2018 році експорт ЄС до Молдови зріс на 13%, а імпорт – на 16%. Близько 70% загального експорту Молдови та 50% загального імпорту припадає на ринок ЄС. Молдова продовжує працювати над такими сферами: технічні бар'єри для торгівлі та нагляд за ринком, санітарні та фітосанітарні стандарти, лабораторна діагностика, мито та спрощення торгівлі, банкінг, конкуренція, електронна економіка та суспільство, публічні закупівлі. Молдова зіштовхується з певними труднощами у сферах страхування, захисту прав інтелектуальної власності та боротьбою з незаконною та нерегульованою риболовлею [98].

У звіті щодо України зазначено, що протягом перших семи місяців 2019 року імпорт з ЄС збільшився на 9%, а експорт до ЄС – на 7,8% порівняно з показниками минулого року. Сферою найбільшого конфлікту є заборона Україною експорту необробленої деревини, що суперечить поглибленій та всеохопній зоні вільної торгівлі. Українська влада не вирішує це питання попри неодноразові прохання та конкретні пропозиції ЄС щодо збереження лісу [115]. Разом з тим Україна досягла певного прогресу у таких сферах: технічні бар'єри для торгівлі, санітарні та фітосанітарні стандарти, фінансові послуги та публічні закупівлі. Проте, досі залишаються проблеми щодо захисту прав інтелектуальної власності, поштових сервісів, конкурентного права та державної допомоги бізнесу.

Таким чином, регуляторна адаптація є дієвим інструментом наближення правового регулювання країн-партнерів до права ЄС. Попри різноманітні труднощі в країнах, все ж спостерігається позитивна динаміка в кожній з них щодо імплементації *acquis* ЄС. Запорукою ефективності слід вважати політику обумовленості (ширший доступ до ринку при більшій регуляторній адаптації), визначені нормативно-правові акти (директиви та регламенти ЄС, які містяться в додатках до Угод) та постійний моніторинг.

КРУП між ЄС та Вірменією не запроваджує ГВЗВТ. Стаття 113 Угоди визначає, що сторони повинні забезпечити поводження з найбільшою

прихильністю до товарів іншої Сторони (most-favoured-nation-treatment) [64]. Це той самий принцип, що використовується в Угодах про партнерство та співробітництво. Проте, Угода з Вірменією є значно більш розширеною та містить положення про наближення законодавства до *acquis* ЄС в різних сферах. Більш того, стаття 372 Угоди передбачає моніторинг поступового наближення законодавства. Якщо сторони погоджуються, що необхідні заходи були імплементовані, то Рада партнерства може прийняття рішення про подальше відкриття ринку. Так, Угода з Вірменією передбачає дуже подібний підхід, що і в Угодах про асоціацію. Проте, в Угоді з Вірменією відсутні додатки з чітким переліком нормативно-правових актів, що мають бути імплементовані.

У звіті про реалізацію партнерства щодо Вірменії у Розділі щодо торгівлі зазначено лише кількісні показники. До прикладу, що імпорт з ЄС до Вірменії збільшився на 14% і це становило 28% загального експорту Вірменії і ЄС залишається найбільшим експортним ринком Вірменії та другим торговим партнером [116]. Відповідно, Угода з Вірменією є значно глибшою у сфері регуляторної адаптації ніж угода про партнерство та співробітництво. Проте, через відсутність зони вільної торгівлі, регуляторний вплив *acquis* ЄС все ж залишається обмеженим.

Таким чином, вплив Східного партнерства на правові системи країн-партнерів є дуже неоднорідним. Для правової системи Білорусі він є доволі обмеженим, оскільки відсутні двосторонні угоди, які могли б його забезпечити. Угода про партнерство та співробітництво з Азербайджаном має доволі обмежений вплив на правову систему Азербайджану через слабкі зобов'язання щодо адаптації до *acquis* ЄС. Вплив на правову систему Вірменії є більшим, оскільки Угода з нею є більш прогресивною, поширюється на ширше коло відносин і містить інструменти подібні до тих, що в Угодах про асоціацію. Східне партнерство має найбільший вплив на правові системи Грузії, Молдови та України завдяки Угодам про асоціацію.

Положення та інструменти Угод про асоціацію визначають глибоку регуляторну адаптацію правових систем цих країн до законодавства ЄС. Щодо політичної адаптації – то її вплив залишається обмеженим для всіх країн-партнерів.

3.2. Переваги та недоліки Східного партнерства

Оцінювати переваги та недоліки Східного партнерства слід, зважаючи на цілі, які перед собою ставила ініціатива. Загалом мета Східного партнерства може бути розділена на три сфери: економічна інтеграція, політична інтеграція та забезпечення стабільності та безпеки. Інструментами для досягнення цих цілей є двосторонні договори між ЄС та країнами-партнерами.

Щодо економічної інтеграції, то розвиток торгових відносин безумовно є перевагою Східного партнерства, оскільки країни-партнери змогли збільшити торгівлю з Європейським Союзом і відповідно розширити свою частку на ринку ЄС. З 2015 по 2019 рік, найбільший економічний ріст спостерігається у відносинах з Україною [117] - середньорічний ріст – 11.2% імпорт та 15.2% експорт; з Молдовою [118] – 11.3% імпорт, 10.0% експорт; з Вірменією [119] – 7.5% імпорт, 6.4% експорт; з Білоруссю [120] – 3.0% імпорт, 4.6% експорт.

У торгових відносинах з Азербайджаном і Грузією ситуація дещо відрізняється. В Азербайджана середньорічний ріст торгівлі з ЄС – імпорт 0.1%, а експорт знизився 7.9%. Тобто, обсяг торгівлі з Азербайджаном [121] навпаки зменшився протягом 2014-2019 років. У Грузії [122] імпорт знизився на 3.9%, а експорт зріс на 3.3%. В той час, як у чотирьох країн-партнерів зростають показники торгівлі з ЄС, дві показують дещо зворотні результати. Проте, такий ріст торгівлі не слід переоцінювати, оскільки це може бути короткостроковим фактором. Для довгострокового зростання необхідна регуляторна адаптація національного законодавства до *acquis* ЄС. Такий спосіб забезпечує більш універсальне нормативне регулювання для національних виробників.

Дотримання норм та стандартів ЄС, до яких наближене українське законодавства, дозволяє національним виробникам країн-партнерів у довгостроковій перспективі змагатись з виробниками ЄС.

В цьому контексті, безумовно, що перевагою є регуляторна адаптація національного законодавства. Європейський Союз дуже вміло використовує політику обумовленості завдяки чому для отримання ширшого доступу країнам-партнерам доводиться змінювати та модернізувати національне нормативно-правове своє національне законодавство і таким чином модернізувати країну. Регуляторне наближення безумовно матиме довгострокові ефекти.

Тому, недоліком слід вважати відсутність оновлення двосторонньої угоди з Азербайджаном та відсутність прогресу щодо укладання угоди з Білоруссю. УПС з Азербайджаном [4] не є достатньо прогресивною і не передбачає наближення законодавства.

Недоліком і критикою Східного партнерства можна вважати відсутність перспективи членства. Угоди про асоціацію між ЄС та Грузією, Молдовою та Україною за своїм змістом передбачають навіть глибшу політичну та економічну інтеграцію ніж, наприклад, Угоди про стабілізацію та асоціацію, укладені з країнами Західних Балкан. Проте, Угоди про стабілізацію та асоціацію передбачають перспективу членства. Теоретично, Грузія, Україна та Молдова можуть відповідати Копенгагенським критеріям та стати членами ЄС і мають такі амбіції. Успішний досвід співпраці щодо візової лібералізації продемонстрував, що процес є значно ефективнішим, коли ЄС стимулює країни-партнери. Якщо ЄС не готовий запропонувати перспективу членства країнам, що ефективно виконують завдання щодо імплементації Угоди про асоціацію, тоді варто подумати про інші стимули, які могли б бути застосовані і відповідали амбіціям країн-партнерів.

Принцип диференціації є часто обговорюваним питанням щодо політики Східного партнерства. Безумовно, цей принцип дотримується, оскільки лише три країни змогли укласти Угоди про асоціацію, що відповідало їх амбіціям. Проте,

виникає питання продовжувати групувати шість країн в один блок. Ціллю Східного партнерства було підготувати країни до укладання Угод про асоціацію, що і зробили три країни. Інші три наразі не готові. Як наслідок, цілі співпраці між країнами, що уклали Угоду про асоціацію та іншими країнами є доволі різними.

Сектор безпеки та стабільності має водночас свої переваги та недолік. Політика Східного партнерства орієнтована на довгострокові реформи щодо розбудови демократії і створення ефективної публічної адміністрації. Проте, Східне партнерство не має інструментів для реагування на швидкі свавільні дії та акти збройної агресії. Документи Східного партнерства приділяють дуже мало уваги застосуванню принципу добросусідства за межами сусідніх країн [16, с.9]. Тобто, вони не зважають на «сусідів своїх сусідів», які можуть істотно впливати на країни-партнери. Таким фактором, зокрема, є діяльність Російської Федерації. ЄС відіграє доволі скромну роль у врегулюванні конфліктів країн-партнерів. Так, Грузія пережила військовий конфлікт з Російською Федерацією щодо Абхазії та Південної Осетії, який розпочався у серпні 2008 року. Проте, жодних санкцій ЄС не було застосовано після грузино-російського конфлікту [16, с. 10].

До прикладу, Східне партнерство не мало достатніх інструментів, щоб запобігти окупації Криму та збройній агресії Російської Федерації на Донбасі.

Таким чином, переваги Східного партнерства в першу чергу полягають в економічній інтеграції та регуляторному наближенні правових систем країн-партнерів. Слабка політична інтеграція, відсутність перспективи членства, питання дотримання принципу диференціації та недостатність інструментів для щодо забезпечення стабільності в регіоні є слабкими місцями Східного партнерства, що мають бути враховані при оновленні політики.

3.3. Виклики для двосторонніх відносин між Європейським Союзом та країнами-партнерами

Після понад десяти років функціонування політики Східного партнерства певні виклики для двосторонніх відносин досі зберігаються, або з'являються нові. Для відносин з усіма країнами-партнерами характерним ризиком є слабка імплементація *acquis* ЄС щодо стосуються загальних цінностей, таких як, верховенство права, повага до прав людини та демократії. Попри зобов'язання за угодами про наближення національної правової системи до цих цінностей, цей рух є або зворотнім, або дуже слабким. Такий стан ставить під загрозу загалом розвиток двосторонніх відносин.

Для країн-партнерів, що не уклали Угоди про асоціацію викликом є оновлення правової бази для двосторонніх відносин та формування нових угод, що будуть схвалені обома сторонами.

14 листопада 2016 року Європейська Рада ухвалила доручення Європейській Комісії та Верховному представнику ЄС з питань закордонних справ та безпеки вести переговори від імені ЄС та його держав-членів про комплексну угоду з Азербайджаном [123]. З того часу тривають переговори про нову Угоду. 4 квітня 2019 відбулась зустріч Коопераційної ради між ЄС та Азербайджаном. ЄС та Азербайджан звернули увагу на виклики, що існують стосовно верховенства права, демократії, поваги до прав людини та основоположних свобод, зокрема, права на свободу слова та асоціації [124]. Таким чином, з 2016 року тривають перемовини між ЄС та Азербайджаном про нову угоду. 25 лютого 2020 року Ж. Боррель, Верховний представник ЄС з питань закордонних справ та безпеки провів телефонні переговори з міністром закордонних справ Азербайджану Ельмаром Мамед'яровим. Вони обговорили питання підготовки Саміту Східного партнерства у червні 2020 року та важливість переговорів щодо нової угоди між сторонами [125]. На думку автора, нова угода між ЄС та Азербайджаном не може бути укладена найближчим часом,

зважаючи на проблеми з дотримання прав людини в країні та утисками громадянського суспільства. Угода, яка може бути укладена, буде значно менш прогресивною ніж Угода про асоціацію з Грузією, Молдовою та Україною, оскільки Азербайджан не готовий брати на себе широкі зобов'язання щодо імплементації *acquis* ЄС. Нова угода з Азербайджаном не передбачатиме запровадження ГВЗВТ. За своїм змістом та зобов'язаннями ця угода може бути більш подібною до Євро-середземноморських угод про асоціацію.

Розвиток двосторонніх відносин з Білоруссю залишається вкрай обмеженим. УПС так і не була ратифікована і в Білорусі досі немає правової бази для розвитку двосторонніх відносин з ЄС. Обмежувальні заходи ЄС проти Білорусі продовжуються. Так, 17 лютого 2020 року Європейська Рада прийняла рішення продовжити обмежувальні заходи щодо Білорусі ще на один рік до 28 лютого 2021 року [126]. Автор вважає, що розвиток двосторонніх відносин між ЄС та Білоруссю у межах Східного партнерства не відбувся. ЄС продовжуватиме намагатись співпрацювати з Білоруссю у рамках багатостороннього співробітництва та через інструменти м'якого права.

24 листопада 2017 року в рамках п'ятого Саміту Східного партнерства була підписана КРУП з Вірменією. З 1 червня Угода частково застосовується [64]. Проте, Угоду ще не ратифікували всі держави-члени ЄС. Наразі найбільшим викликом двосторонніх відносин є повна ратифікація та імплементація угоди. Іншим важливим аспектом є зобов'язання щодо участі Вірменії у Євразійському економічному союзі. Угода передбачає зобов'язання Вірменії щодо наближення свого законодавства до норм ЄС, проте в Угода не запроваджує ЗВТ. У таких відносинах ЄС значно складніше застосовувати принцип обумовленості, за яким успіх в імплементації *acquis* ЄС призводив б до більшого відкриття ринку ЄС для Вірменії.

Грузія підписала Угоду про асоціацію з ЄС та здійснює її імплементацію. Викликом для відносин є той факт, що запровадження ГВЗВТ не справило значно ефекту на рівень торгових зв'язків, як це очікувалось. Також наближення Грузії

до загальних цінностей ЄС за індексами навпаки показує спадання. На думку автора, ЄС наразі змушений шукати нові способи стимулювання політичної та регуляторної адаптації для Грузії, оскільки мотивація Грузії щодо імплементації *acquis* ЄС без отримання більш очікуваних переваг може знижуватись.

Викликом для двосторонніх відносин ЄС та Молдови також є слабкі політичні та демократичні трансформації в країні. ЄС неодноразово звертав увагу на проблеми публічної адміністрації в Молдові, що може стати ризиком для імплементації Угоди про асоціацію. ЄС варто застосувати нові підходи до побудови принципу обумовленості у відносинах з Молдовою, щоб водночас відбувався прогрес у реформах та імплементації *acquis* ЄС і Молдова отримала стимули, які більш мотивуватимуть країну.

У відносинах з Україною існує той ж виклик, що і з двома іншими країнами з Угодою про асоціацію – низький рівень імплементації *acquis* ЄС, що наближують до загальних цінностей ЄС. Іншим викликом є оновлення Угоди про асоціацію. Зважаючи, що Угода про асоціацію з Україною є найбільшою за обсягом та передбачає дуже широкий спектр регуляторної адаптації – її оновлення є складним завданням. Безумовно, що *acquis* ЄС є динамічним інструментом, і виникають нові сфери у правовідносинах, що не були передбачені Угодою про асоціацію. Зокрема, як пріоритети для оновлення визначають такі сфери: юстиція, свобода та безпека; розширення тарифних квот; оцінка відповідності та прийнятності промислових товарів; телекомунікації; енергетика та довкілля [127]. ГВЗВТ визначає певні обсяги товарів на які діють тарифні квоти. Зі зростанням експорту України в ЄС, для українських виробників у певних сферах ці квоти є занадто малими для ефективного експорту. Тому, все ж варто очікувати внесення змін більшої тарифної лібералізації та внесеннями певних змін до Угоди про асоціацію. Укладання нової угоди між ЄС та Україною або вкрай істотних змін до Угоди про асоціацію не слід очікувати, оскільки наразі триває процес імплементації і не у всіх сферах вона відбувається в межах строків, які очікувались.

3.4. Оновлення Східного партнерства

Ініціативі Східного партнерства вже понад десять років. Протягом цього часу вона досягла певних цілей, а деякі залишилися недосяжними. І Європейський Союз, і країни-партнери намагаються розробити свої плани та пропозиції, як далі має розвиватись Східне партнерство.

Певним початком більш глобального оновлення політики Східного партнерства можна вважати пропозиції, що були прийняті за результатами п'ятого Саміту Східного партнерства 24 листопада 2017 року [39]. Зокрема, було зазначено, що настав час більше долучати партнерів, які підписали Угоди про асоціацію, до дискусій щодо прогресу, можливостей та викликів у їх імплементації. Тобто, Європейський Союз шукає способи для допомоги країнам-партнерам та для поглиблення відносин у межах Угод про асоціацію.

Важливою інновацією є запровадження плану «20 результатів до 2020». Ідеєю такого підходу є формування 20 відчутних результатів для громадян, що можуть бути досягнуті країнами-партнерами до 2020 року. Європейський Союз розробив структуру такої ініціативи ще в червні 2017 року, майже за півроку до Саміту [128]. Такий підхід також дуже перегукується з Цілями сталого розвитку, запропонованими ООН [129]. На думку автора цього дослідження, запровадження такого підходу є частково зумовлене розумінням неможливості досягнення цілей, які були поставлені у 2009 році. У 2017 році стало зрозумілим, що укладання Угод про асоціацію з Азербайджаном, Білоруссю та Вірменією неможливе протягом найближчих років і тому важливо продемонструвати результати, які можливо досягнути за того стану відносин, який існує.

5 грудня 2019 року міністри закордонних справ країн Східного партнерства провели зустріч з Верховним представником Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Ж. Боррелем в кулуарах Ради міністрів ОБСЄ [130]. На цій зустрічі міністри закордонних справ Грузії, Молдови та

України представили Спільну заяву щодо майбутнього Східного партнерства. У цій заяві зазначається, що наступний Саміт Східного партнерства у 2020 році повинен визначити довгострокову перспективу з новими політичними цілями та орієнтирами. Міністри заявляють, що наступною амбітною метою має стати поступова інтеграція, спрямована на повний доступ до єдиного ринку ЄС. Також в заяві задекларовано можливість подання заявки на членство в ЄС відповідно до стаття 49 Договору про Європейський Союз.

Таким чином, ще напередодні Саміту міністри закордонних справ трьох країн вирішили заявити свою позицію та свої амбіції. Ймовірно, що ці амбіції не будуть враховані ЄС, оскільки ЄС не готовий наразі обіцяти перспективу членства якимось країнам.

18 березня 2020 року було представлено Комюніке Європейської Комісії щодо Східного партнерства після 2020 року [40]. У цьому документі багато уваги звертається на план «20 результатів до 2020», загальної програма реформ, що була запропонована на Саміту у Брюсселі у 2017 році. У документі зазначається, що ЄС має стратегічну ціль у просуванні свого глобального лідерства щодо прав людини та демократії у зовнішніх відносинах. Європейський Союз також хоче змінити до фінансової допомоги. На зміну підтримки проектної діяльності має бути підтримка трансформаційних реформ [40, с. 2-3]. Щодо стимулювання до реформ – то ЄС намагатиметься створити фінансові стимули. Якщо країна-партнер здійснює необхідні реформи, то отримує більше фінансування для реформ. У разі, якщо у країні-партнері відбувається стагнація – то фінансування може бути навпаки скореговане вниз [40, с. 4]. Цілі Східного партнерства згруповані в чотири блоки: сильніша економіка, посилене управління, сильніший зв'язок та сильніше суспільство. Вже в межах цих чотирьох блоків виокремлюють конкретні цілі [40, с.1].

Підхід, описаний в Комюніке Європейської Комісії є доволі загальним та не містить конкретних план щодо розвитку Східного партнерства. Питання двосторонньої співпраці згадане лише побіжно в контексті імплементації Угод

про асоціацію. Щодо принципу диференціації лише констатовано, що з трьома країнами укладено Угоди про асоціацію. Проте, не описано достатньо, як цей принцип буде застосовуватись надалі. Питання забезпечення стабільності теж згадано лише в контексті загальних формулювань, але відсутнє в конкретних планах. Саміт Східного партнерства, запланований на 2020 рік повинен внести свої корективи у розвиток та оновлення Східного партнерства з врахування позицій країн-партнерів.

3.5. Висновки до Розділу 3

Політика Східного партнерства справила істотний вплив на правові системи країн-партнерів, насамперед країн, що підписали і виконують Угоди про асоціацію. Вплив на правові системи країн-партнерів відбувається шляхом імплементації *acquis* ЄС до національної правової системи. У двосторонніх угодах передбачено зобов'язання країн-партнерів щодо імплементації *acquis* ЄС, ступінь та характер обсягу зобов'язань зумовлені типом угоди. Так, в Угоді про асоціацію значно ширші зобов'язання щодо імплементації *acquis* ЄС, ніж в УПС. Відповідно, на правову систему Грузії, Молдови та України відбувається значно більший вплив ніж на правову систему

Імплементацію *acquis* ЄС можна розділити на дві сфери: політичну та регуляторну. До першої сфери належить наближення до загальних цінностей ЄС. Її складність полягає в тому, що загальні цінності визначені, але не існує певних регламентів чи директив, які слід імплементувати країнам-партнерам. Як наслідок, цей шлях є надзвичайно складним. На відміну від політичної адаптації, регуляторна адаптація передбачає чіткий перелік нормативно-правових актів ЄС, які країни-партнери мають імплементувати. До прикладу, в Додатках до Угодах про асоціацію, зазначені акти, які мають бути імплементовані країнами-партнерами та в межах яких часових рамок. Попри певні складнощі з

регуляторною адаптацією, зокрема, не всі партнери спроможні дотримуватись часових рамок, вона є все ж ефективнішою ніж політична адаптація. Через відсутність чітких критеріїв і можливо амбітніших стимулів, вплив політичної адаптації на правові системи залишається невеликим.

Регуляторна адаптація дозволяє модернізувати країни до стандартів ЄС. Попри свої переваги, політика Східного партнерства має і недоліки, до яких належать: відсутність належного стимулювання і принципу диференціації, а також неможливість забезпечити стабільність в регіоні через наявні інструменти. Позиція Європейського Союзу та країн-партнерів щодо майбутнього Східного партнерства є вкрай різними. В той час, як ЄС намагається застосовувати інструменти м'якого права і фінансове стимулювання, а країни-партнери, що уклали Угоди про асоціацію, прогнуть більших політичних цілей.

Наразі існують чималі виклики у двосторонніх відносинах між країнами-партнерами та ЄС. Країнам, що уклали Угоди про асоціацію бракує політичних стимулів. Азербайджан не зацікавлений у політичній інтеграції, а економічна інтеграція з Вірменією має бар'єр у вигляді Євразійського економічного союзу.

ВИСНОВКИ

У цій роботі автор здійснив комплексний правовий аналіз політики Східного партнерства Європейського Союзу. Автор проаналізував правові особливості двосторонніх відносин між ЄС та країнами-партнерами, угоди, які укладали сторони та їх характеристики. Також в порівняльному аспекті було досліджено розвиток двосторонніх відносин між ЄС та країнами-партнерами. Насамкінець, автор визначив, як Східне партнерство впливає на національні правові системи країн-партнерів, які існують виклики для розвитку двосторонніх відносин та як проходить процес оновлення політики Східного партнерства.

Автор визначив, що передумовами запровадження політики Східного партнерства були наступні фактори: територіальна близькість, схожий характер двосторонніх відносин між ЄС та країнами-партнерами, а також угоди, що були укладені (УПС). Окремо слід виділити, що таке групування могло бути реакцією на запровадження Середземноморського партнерства. Оскільки, країни Середземноморського басейну опинялись в одній групі, для політичної та бюрократичної зручності ЄС міг прагнути і об'єднати східних сусідів.

У зовнішніх зносинах Європейський Союз діє в межах своїх компетенцій, які надані йому державами-членами та закріплені в Договорі. Для того, щоб досягати амбітних цілей ЄС намагається укласти комплексні угоди, де йому не вистачає власних компетенцій. Як наслідок, такі угоди з третьою країною укладають водночас і ЄС, і його держави-члени. Цей феномен отримав назву – змішані угоди. Разом із своїми перевагами щодо комплексності угоди, така правова конструкція має свої недоліки. Зокрема, процес ратифікації і повне набуття чинності угоди є значно довшими. Окрім цього, певні держави-члени можуть відмовлятися ратифікувати угоду або відкладати ратифікацію, що призводить до того, що вона не може повністю набути чинності.

Як глобальний актор, ЄС відіграє подібні ролі і в регіоні: магніт і сусід; лабораторія та модель; гравець на ринку; генератор правил та стабілізатор. Проте, не для всіх країн-партнерів ЄС є магнітом, що певним чином і понижує політичну і економічну інтеграцію цих партнерів з ЄС. Найбільшим викликом для ЄС є роль стабілізатора, з якою йому складно вдається впоратись. Попри запровадження довгострокових механізмів забезпечення стабільності в регіоні, політика Східного партнерства недостатньо реагує на зовнішні фактори. Як наслідок, у політики немає достатньо інструментів запобігти чи протидіяти швидкій загрозі або збройній агресії щодо країни-партнера.

Однією з найбільших цілей Східного партнерства є укладання Угод про асоціацію з партнерами. Проте, цієї цілі досягли лише три країни-партнери: Грузія, Молдова та Україна. Ці угоди про асоціацію називаю угодами нового покоління через їхню всеосяжність, комплексність та обумовленість. Слід зазначати, що попри підписання Угод в один і той самий час та підготовку в рамках одного формату, Угоди про асоціацію з цими країнами не є ідентичними і мають свої відмінності. До прикладу, Угода з Молдовою містить статтю про реформу публічної адміністрації, а Угода з Україною – положення про мобільність працівників. Це свідчить про те, що ЄС застосовує принцип диференціації у відносинах з країнами-партнерами. Також слід виділити асиметричний характер таких Угод, оскільки зобов'язання щодо наближення свого законодавства виникають лише в країн-партнерів.

Через порушення прав людини, Білорусь не має правової бази для політичної та економічної інтеграції з ЄС. Азербайджан наразі не готовий до політичної інтеграції і відповідно до Угоди про асоціацію з широкими зобов'язаннями щодо імплементації *acquis* ЄС. Через вступ Вірменії до Євразійського економічного союзу, сторонам не вдалось укласти Угоду про асоціацію. Наразі підписана КРУП, що є більш інтеграційною ніж УПС, проте все ж не передбачає ГВЗВТ.

Для побудови двосторонніх відносин Європейський Союз використовує комплексні і всеосяжні змішані угоди, де і Європейський Союз і держави-члени ЄС є сторонами водночас. Угоди про асоціацію, укладені з Грузією, Молдовою та Україною є унікальними за своїм обсягом та характером політичної та економічної інтеграції. Особливостями Угод про асоціацію з країнами-партнерами є їх всеосяжність, комплексність та обумовленість.

Східне партнерство насамперед впливає на правові системи країн- партнерів шляхом зобов'язань щодо імплементації *acquis* ЄС. У такому випадку може відбуватись політична та регуляторна адаптація. Угода про асоціацію передбачає значно ширші зобов'язання щодо наближення законодавства, ніж УПС. Як наслідок, на правові системи Грузії, Молдови та України є більший вплив *acquis* ЄС. Попри, глибоку регуляторну адаптацію, вплив політичної адаптація наразі не надто помітний щодо всіх країн-партнерів.

Економічна інтеграція та регуляторна адаптація є найбільшими перевагами Східного партнерства, що дають змогу модернізуватись країнам. Попри це, перед ЄС постають виклики щодо забезпечення достатнього стимулювання країн-партнерів, дотримання принципу диференціації та пошук інструментів для забезпечення стабільності.

Наразі ЄС та країни-партнери мають доволі різне уявлення про розвиток Східного партнерства. ЄС фактично відмовляється від цілі укласти Угоди про асоціацію з усіма партнерами і пропонує цілі, які можуть бути швидше досягнуті та відчутні громадянами. Проте, ці цілі не є достатньо амбітними, в першу чергу, для країн-партнерів, що підписали Угоду про асоціацію. Зокрема, представники Грузії, Молдови та України закликають до перегляду Угод про асоціацію, розширення тарифних квот та пропонують будувати більш амбітні цілі співпраці, зокрема, передбачати перспективу членства в ЄС.

При оновленні та реформуванні майбутнього Східного партнерства необхідно врахувати ефективні правові елементи та принципи, які діяли та змогли наблизити правові системи ЄС та країн-партнерів. Насамперед це положення про

наближення законодавства до *acquis* ЄС та принципи диференціації і обумовленості. Завдяки додатковим стимулам, у вигляді більшого відкриття ринку, країни-партнери швидше проходять шлях економічної інтеграції. Щодо політичної інтеграції, то Європейському Союзу з країнами-партнери слід розробити більш чіткі критерії та умови для досягнення політичної інтеграції. ЄС слід попрацювати над розвитком принципу диференціації. Зважаючи на те, що протягом 10 років відбувся значний ріст у двосторонніх відносинах в одних країнах та не відбувся в інших, їхнє багатостороннє співробітництво з однаковими цілями значно ускладнюється. Країнам-партнерам при веденні переговорів з ЄС про нові угоди, потрібно зважати, що ці угоди будуть змішаними. Тобто, будуть долучені також держави-члени і при укладанні угоди, буде необхідна їх ратифікація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and the Republic of Moldova. OJ L 181, 28.11.1994, p. 3-48. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21998A0624%2801%29> (last accessed: 11.05.2020).
2. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, and Ukraine. OJ L 49, 14.06.1994, p. 3-46. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589220674303&uri=CELEX:21998A0219\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589220674303&uri=CELEX:21998A0219(02)) (last accessed: 11.05.2020).
3. Summary of Treaty, Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States and the Republic of Belarus, COM (95) 137 final, 06.03.1995. URL: <https://ec.europa.eu/world/agreements/Login.do?message=SessionExpired> (last accessed: 20.05.2020).
4. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part. OJ L 246, 22.04.1996, p. 3-51. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21999A0917%2801%29> (last accessed: 11.05.2020).
5. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia, of the other part. OJ L 239, 22.04.1996, p. 3-50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21999A0909%2801%29> (last accessed: 11.05.2020).
6. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. OJ L 205, 22.04.1996, p. 3-52. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

content/EN/TXT/?qid=1589222629589&uri=CELEX:21999A0804(01) (last accessed: 11.05.2020).

7. EUROPE AGREEMENT establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Estonia, of the other part. OJ L 68, 09.03.1998, p.3-198. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589224348710&uri=CELEX:21998A0309\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589224348710&uri=CELEX:21998A0309(01)) (last accessed: 11.05.2020).

8. EUROPE AGREEMENT establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Latvia, of the other part. OJ L 26, 02.02.1998, p.3-255. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589224810536&uri=CELEX:21998A0202\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589224810536&uri=CELEX:21998A0202(01)) (last accessed:11.05.2020).

9. EUROPE AGREEMENT establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Lithuania, of the other part. OJ L 51, 20.02.1998, p.3-242. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589225000771&uri=CELEX:21998A0220\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1589225000771&uri=CELEX:21998A0220(01)) (last accessed:11.05.2020).

10. Act concerning the conditions of accession of the Czech Republic, the Republic of Estonia, the Republic of Cyprus, the Republic of Latvia, the Republic of Lithuania, the Republic of Hungary, the Republic of Malta, the Republic of Poland, the Republic of Slovenia and the Slovak Republic and the adjustments to the Treaties on which the European Union is founded. OJ L 236, 23.09.2003, p. 33-998. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=uriserv:OJ.L_.2003.236.01.0665.01.ENG (last accessed: 11.05.2020).

11. Bosse G., Values in the EU's Neighbourhood Policy: Political Rhetoric or Reflection of a Coherent Policy? *European Political Economy Review* No. 7 (Summer 2007), pp. 38-62.

12. Communication from the Commission, European Neighbourhood Policy, Strategy Paper. COM (2004) 373 final, 12.05.2004. URL:

https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf (last accessed: 11.05.2020).

13. Peters K., Rood J., Gromadzki G., *The eastern Partnership: Towards a New Era of Cooperation between the EU and its Eastern Neighbours?* Clingendael European Studies Programme (EU Policies Seminar Series), The Hague, December 2009, p. 22.

URL:

https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20091200_cesp_paper_rood.pdf (last accessed: 11.05.2020).

14. Van Elsuwege P., Petrov R., *Legal perspectives on the study of the European Neighbourhood Policy*, *The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy*, December 2017, pp. 105-115.

15. Blockmans S., *The obsolescence of the European Neighbourhood policy*, Centre for European Policy Studies (CEPS), 2017, p. 157.

16. Petrov R., *The Principle of Good Neighbourliness and the European Neighbourhood Policy*, January 2015, p. 12.

17. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, On strengthening the European Neighbourhood Policy.* COM (2006) 726 final, 04.12.2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0726:FIN:EN:PDF> (last accessed: 11.05.2020).

18. Cianciara A.K., *The Union for the Mediterranean and the Eastern Partnership: Perspectives from Poland, Czech Republic and Hungary*, Report for the Institute of Public Affairs, p. 45. URL: <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2017/10/200905-The-Union-for-the-Mediterranean-and-the-Eastern-Partnership-1.pdf> (last accessed: 11.05.2020).

19. Emerson M., *Making sense of Sarkozy's Union for the Mediterranean*, CEPS Policy brief No. 115, March 2008, p. 16. URL: <http://aei.pitt.edu/9398/2/9398.pdf> (last accessed: 11.05.2020).

20. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council of 20 May 2008 on the “Barcelona Process: Union for the Mediterranean. COM (2008) 319 final, 20.05.2008. URL: <https://eur-lex.europa.eu/summary/EN/rx0001> (last accessed: 11.05.2020).
21. Joint declaration of the Paris summit for the Mediterranean, Paris, 13 July 2008. No 11887/08. URL: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/er/101847.pdf (last accessed: 11.05.2020).
22. Joint Proposal of Poland and Sweden for an Eastern Partnership, May 2008. URL: <https://library.euneighbours.eu/content/polish-swedish-proposal-eastern-partnership> (last accessed: 11.05.2020).
23. Спільна заява Саміту Східного партнерства у Празі, 7.05.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_437 (дата звернення: 11.05.2020).
24. Hartell H. E, Association Agreements between the EC and Central and Eastern European States, *Acta Juridica Hungarica* 1993 35 №1-2, pp.225-236.
25. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Albania, of the other part. O.J. 2006 L 300/49, 12.06.2006. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2006040> (last accessed: 11.05.2020).
26. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and Bosnia and Herzegovina, of the other part. L 164, 16.06.2008. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2008023> (last accessed: 11.05.2020).
27. Stabilisation and Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and Kosovo, of the other part. L 290, 27.10.2015. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2015046> (last accessed: 11.05.2020).
28. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the former Yugoslav Republic of

- Macedonia, of the other part. L 84, 09.04.2001. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2001014> (last accessed: 11.05.2020).
29. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Serbia, of the other part. L 278, 29.04.2008. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2007137> (last accessed: 11.05.2020).
30. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Croatia, of the other part. C 320, 29.10.2001. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2001076> (last accessed: 11.05.2020).
31. Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Montenegro of the other part. L 108, 15.10.2007. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2007070> (last accessed: 11.05.2020).
32. Treaty between the Member States of the European Union and the Republic of Croatia concerning the accession of the Republic of Croatia to the European Union. L 112, 09.12.2011. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2011051&DocLanguage=en> (last accessed: 11.05.2020).
33. Korosteleva E., Challenges of a Changing Eastern Neighbourhood, December 2007, 17p. URL: https://www.researchgate.net/publication/321623840_Challenges_of_a_Changing_Eastern_Neighbourhood (last accessed: 11.05.2020).
34. Wolczuk K., Perceptions of, and Attitudes towards, the Eastern Partnership among the Partner Countries' Political Elites, Eastern Partnership Review. No. 5, December 2001, 12p. URL: https://eceap.eu/wp-content/uploads/2017/10/5_Review_No51.pdf (last accessed: 11.05.2020).

35. Delcour L., Kostanyan H., Vandegastele B., Van Elsuwege P., The Implications of Eurasian Integration for the EU's Relations with the Countries in the post-Soviet space. October 2015, 33p. URL: https://www.researchgate.net/publication/290437568_The_Implications_of_Eurasian_Integration_for_the_EU's_Relations_with_the_Post-Soviet_Space (last accessed: 11.05.2020).
36. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Warsaw, 29-30 September 2011. No 14983/11, 30.09.2011. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/124843.pdf (last accessed: 11.05.2020).
37. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013. No 17130/13, 29.11.2013. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/139765.pdf (last accessed: 11.05.2020).
38. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Riga, 21-22 May 2015. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/riga-declaration-220515-final_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).
39. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Brussels, 24 November 2017. No 14821/17, 24.11.2017. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/31758/final-statement-st14821en17.pdf> (last accessed: 11.05.2020).
40. Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions, Eastern Partnership policy beyond 2020, Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all. JOIN (2020) 7 final, 18.03.2020. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/1_en_act_part1_v6.pdf (last accessed: 11.05.2020).
41. Eastern Partnership Summit will take place on June 18 in Brussels – Mykola Tochytskyi. Mission of Ukraine to the European Union. URL: <https://ukraine->

eu.mfa.gov.ua/en/news/eastern-partnership-summit-will-take-place-june-18-brussels-mykola-tochytskyi (last accessed: 11.05.2020).

42. Treaty on European Union, 07 February 1992. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016M/TXT&from=EN> (last accessed: 11.05.2020).

43. Treaty on the Functioning of the European Union, 25 March 1957. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:1201> (last accessed: 11.05.2020).

44. Case of Commission of the European Communities v. Council of the European Communities (1971) ECJ 22/70. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61970CJ0022&from=EN> (last accessed: 11.05.2020).

45. Van Elsuwege P., Chamon M., The meaning of ‘association’ under EU law. A study on the law and practice of EU association agreements. February 2019, 50 p. URL: <https://biblio.ugent.be/publication/8603014/file/8603021.pdf> (last accessed: 11.05.2020).

46. Hanf D., The ENP in the light of the new “neighbourhood clause” (Article 8 TEU). Research Paper in Law, Cahiers juridiques. No 2/2011, 15 p. URL: <https://www.coleurope.eu/study/european-legal-studies/research-activities/research-papers-law> (last accessed: 11.05.2020).

47. Ван Елсуwege П., Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент. Право України № 8, 2015, с. 9-16. URL: <https://biblio.ugent.be/publication/6936798/file/6937784.pdf> (дата звернення: 11.05.2020).

48. Heliskoski J., Mixed Agreements as a Technique for Organizing the External Relations of the European Community and its Member States. The Hague: Kluwer Law International, 2001, 291p.

49. McGoldrick D., International Relations Law of the European Union. London: Longman, 1997. 249p.

50. Betz N., Mixed Agreements – EC and EU. The European Union in International Affairs Conference: GARNET, 2008, 17 p. URL: https://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA_V_4_Betz-revised.pdf (last accessed: 11.05.2020).
51. Hillion C., Mixity and coherence in EU external relations: the significance of the ‘duty of cooperation’. Cleer working papers, Vol. 01, 2009, 36 p.
52. Leal-Arcas R., The European Community and Mixed Agreements. The Hague: Kluwer Law International, 2001, p. 483-513.
53. Van der Loo G., Wassel R.A., The non-ratification of mixed agreements: legal consequences and solutions. Common market law review, Vol. 54, No 3, 2017, p. 735-770.
54. Cremona M., The Union as a Global Actor: Roles, Models and Identity. The Hague: Kluwer Law International, 2004, p. 553-573.
55. Suse A., Wouters J., The provisional application of the EU’s mixed trade and investment agreements, 23 p., URL: https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working_papers/2018/201suse (last accessed: 11.05.2020).
56. Van der Loo G., The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area. A New Legal Instrument for EU Integration without membership. Brill/Nijhoff, 2016, 416 p.
57. Hillion C., The evolving system of European Union external relations as evidenced in the EU partnerships with Russia and Ukraine. Leiden, 2005, 98p. URL: <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/hillion.pdf> (last accessed: 11.05.2020).
58. Cenusă D., Movchan V., Van der Loo G., Dilemmas of Europeanisation: political choices and economic transformations in the Eastern partnership countries. Riga, 2016, 239 p. URL: <https://3dcftas.eu/publications/dilemmas-of-europeanisation-political-choices-and-economic-transformations-in-the-ep-countires> (last accessed: 11.05.2020).
59. Закон України №2680-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в

- Європейському Союзу та Організації Північноатлантичного договору) » від 7 лютого 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19> (дата звернення: 11.05.2020).
60. In five years, Ukraine to meet criteria for joining EU – Honcharuk. Unian, 18 January 2020. URL: <https://www.unian.info/politics/10849565-in-five-years-ukraine-to-meet-criteria-for-joining-eu-honcharuk.html> (last accessed: 11.05.2020).
61. Georgia wants to be a part of Europe, says president. Euronews. 28 August 2019. URL: <https://www.euronews.com/2019/08/28/georgia-wants-to-be-a-part-of-europe-says-president> (last accessed: 11.05.2020).
62. Moldova FM: We want to move as quickly as possible on EU accession. Euractiv. 17 July 2019. URL: <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/moldova-fm-we-want-to-move-as-quickly-as-possible-on-eu-accession/> (last accessed: 11.05.2020).
63. Генеральна угода про тарифи й торгівлю 1994 року. Дата прийняття: 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003 (дата звернення: 11.05.2020).
64. Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia, of the other part. JOIN (2017) 37 final, 25.09.2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:fab8df35-a1e2-11e7-a56f-01aa75ed71a1.0019.02/DOC_2&format=PDF (last accessed: 11.05.2020).
65. Petrov R., The EU Neighbourhood Policies and the Security Crises within the Eastern Neighbourhood. Security and Human Rights 24 (2014), p. 298-311.
66. Закон України № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території» від 15 квітня 2014 року, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 11.05.2020)
67. Abbasov T., Azerbaijan and Eastern Partnership relations: Current trends. Trouble in the Neighbourhood? The future of the EU's Eastern Partnership. February 2015, p. 57-62. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/188321/1681.pdf> (last accessed: 11.05.2020).

68. Agreement between the European Union and the Republic of Azerbaijan on the facilitation of the issuance of visas. OJ L, 29.11.2013, p.49-60. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0430%2802%29> (last accessed: 11.05.2020).
69. Shiriyev Z., Azerbaijan, an enduring ambivalence? The Eastern Partnership a decade on, Chaillot Paper/153. July 2019, p.106-112. URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp153_EaP.pdf (last accessed: 11.05.2020).
70. Dastanka A. A. The Republic of Belarus and the European Union: the main stages of the relationship. J. Belarus. State Univ. Int. Relat. 2017. No. 1. P. 15–20. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/181453/1/15-20.pdf> (last accessed: 11.05.2020).
71. Agreement Between the European Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on Trade and Commercial and Economic Cooperation, OJ, (1990): L 68/3m 18.12.1989. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A21990A0315%2801%29> (last accessed: 11.05.2020).
72. Karliuk M., Legal Challenges of the EU-Belarus Relations. Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal 4 (2018), p. 65-79.
73. Agreement between the European Economic Community and the Republic of Belarus on trade in textile products. OJ L 123, 17.05.1994, p. 120-146. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:21994A0517\(04\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:21994A0517(04)) (last accessed: 11.05.2020).
74. 2027th Council meeting. Brussels, 15 September 1997. No 10368/97 (Presse 269). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_97_269 (last accessed: 11.05.2020).
75. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. COM (2003) 104 final, 11.03.2003. URL:

http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).

76. Melyantsou D., Belarus, from discord to humming the same tune? The Eastern Partnership a decade on, Chaillot Paper/153. July 2019, p.71-84. URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp153_EaP.pdf (last accessed: 11.05.2020).

77. Council Decision 2011/69/CFSP of 31 January 2011 amending Council Decision 2010/639/CFSP concerning restrictive measures against certain officials of Belarus. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011D0069&from=EN> (last accessed: 11.05.2020).

78. Council conclusions on Belarus. Press release. 15 February 2016. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/02/15/fac-belarus-conclusions/> (last accessed: 11.05.2020).

79. Договір про Євразійський економічний союз. Дата прийняття документа: 29.05.2014. URL: <https://docs.eaeunion.org/ru-ru/Pages/DisplayDocument.aspx?s=bef9c798-3978-42f3-9ef2-d0fb3d53b75f&w=632c7868-4ee2-4b21-bc64-1995328e6ef3&l=540294ae-c3c9-4511-9bf8-aaf5d6e0d169&EntityID=3610> (last accessed: 11.05.2020).

80. Hovhannisyan M., Sahakyan J., Adopting Experience of Bilateral EU-Moldova and EU-Georgia Civil Society Platforms to Armenia, Report on Armenia. 18p. URL: http://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Armenia_EaP-re-granting-project-report.pdf (last accessed: 11.05.2020).

81. EU-Armenia Action Plan. 14 November 2006. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/action_plans/armenia_enp_ap_final_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).

82. Hovhannisyan M., Armenia, striving for complementarity. The Eastern Partnership a decade on, Chaillot Paper/153. July 2019, p.84-96. URL:

- https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp153_EaP.pdf (last accessed: 11.05.2020).
83. Terzyan A., Bringing Armenia Closer to Europe? Challenges to the EU-Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement Implementation. Romanian journal of European affairs Vol. 19 No.1, June 2019, p. 97-110.
84. EU-Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) Roadmap. June 2018, p.40. URL: http://www.osf.am/wp-content/uploads/2018/06/CEPA-Roadmap_ENG-Draft_June-2018.pdf (last accessed: 11.05.2020).
85. Duleba, A., Ben, V., & Bilčík, V. (2012). Policy impact of the Eastern Partnership on Ukraine: Trade, energy, and visa dialogue. Bratislava, p. 78: in Delcour L., Petrova I., From principle to practice? The resilience-local ownership nexus in the EU Eastern Partnership policy. Contemporary Security Policy 41 (2), 21 October 2019, p. 1-25.
86. Van Elsuwege P., Exporting the internal market beyond the EU's Borders: Between Political Ambition and Legal Reality. April 2019, 11p. URL: https://www.researchgate.net/publication/332464926_Exporting_the_Internal_Market_Beyond_the_EU's_Borders_Between_Political_Ambition_and_Legal_Reality (last accessed: 11.05.2020).
87. Aprasidze D., Gordadze T., Porchkhidze I., Tkeshelashvili E., Georgia's progress and challenges on the path to the EI approximation after the signature of Association Agreement with particular emphasis on issues related to the consolidation of democracy in Georgia. March 2005, 35 p. URL: http://giss.org.ge/img/document_22eng.pdf (last accessed: 11.05.2020).
88. EU-Georgia Action Plan. November 2006. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/gambia/6912/eugeorgia-action-plan_en (last accessed: 11.05.2020).
89. Mission description – EU Rule of Law Mission to Georgia (EUJUST THEMIS). URL: https://eeas.europa.eu/archives/csdp/missions-and-operations/eujust-themis-georgia/mission-description/index_en.htm (last accessed: 11.05.2020).

90. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part. OJ L 261, 27.06.2014, p. 4-743. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22014A0830\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22014A0830(02)) (last accessed: 11.05.2020).
91. Van der Loo G., A comparative study of the Association Agreements and DCFTAs concluded with Ukraine, Moldova and Georgia. 24 June 2017, 21p. URL: <https://3dcftas.eu/publications/a-comparative-study-of-the-aa-and-dcftas-concluded-with-ua-mo-and-ge> (last accessed: 11.05.2020).
92. Association Agenda between the European Union and Georgia 2017-2020. URL: <http://www.parliament.ge/uploads/other/78/78447.pdf> (last accessed: 11.05.2020).
93. Joint Staff Working Document, Association Implementation Report on Georgia. SWD (2020) 30 final, 06.02.2020. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/1_en_document_travail_service_conjoint_part1_v4.pdf (last accessed: 11.05.2020).
94. Chkhikvadze V., Georgia, overcoming the libertarian legacy. The Eastern Partnership a decade on, Chaillot Paper/153. July 2019, p.57-71. URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp153_EaP.pdf (last accessed: 11.05.2020).
95. EU-Moldova Action Plan. February 2005. URL: http://old.mf.gov.md/common/files/Action_Plan_EU-Moldova.pdf (last accessed: 11.05.2020).
96. Regulation (EU) No 259/2014 of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 amending Council Regulation (EC) No 539/2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0259&from=EN> (last accessed: 11.05.2020).
97. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Republic of Moldova,

- of the other part. OJ L 260, 27.06.2014, p. 4-738. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2014.260.01.0004.01.ENG (last accessed: 11.05.2020).
98. Joint Staff Working Document, Association Implementation Report on Moldova. SWD (2019) 325 final, 11.09.2019. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2019_325_f1_joint_staff_working_paper_en_v10_p1_1045191.pdf (last accessed: 11.05.2020).
99. Petrov R., Van Elsuwege P., What does the Association Agreement mean for Ukraine, the EU and its Member States? A legal appraisal. March 2016, 13 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/303078233_What_does_the_Association_Agreement_mean_for_Ukraine_the_EU_and_its_Member_States_A_Legal_appraisal (last accessed: 11.05.2020).
100. Petrov R., The New EU-Ukraine Enhanced Agreement versus the EU-Ukraine Partnership and Cooperation Agreement: Transitional Path or Final Destination? EUI Working Papers, MWP 2009/10, European Integration without EU membership: models, experiences, perspectives. May 2009, p. 39-46.
101. Wolczuk K., Demystifying the Association Agreement: review of the trilogy of handbooks on the EU's AA and DCFTAs with Georgia, Moldova and Ukraine. 27 June 2017, 15p. URL: <https://3dcftas.eu/publications/demystifying-the-aa-review-of-the-trilogy-of-handbooks> (last accessed: 11.05.2020).
102. Petvov R., Van der Loo G., Van Elsuwege P., The EU-Ukraine Association Agreement: Assessment of an Innovative Legal Instrument. EUI Working Papers, MWP 2014/09, 28 p.
103. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. OJ L 161, 27.06.2014, p. 3-2137. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0529%2801%29> (last accessed: 11.05.2020).
104. Agreement between the European Union and Ukraine on the status of the European Union Advisory Mission for Civilian Security Sector Reform Ukraine

(EUAM Ukraine). L 334/3, 21.11.2014. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/wp-content/uploads/2017/05/CELEX3A22014A11212801293AEN3ATXT.pdf> (last accessed: 11.05.2020).

105. Петров Р.А. Транспозиція «acquis» Європейського Союзу у правовій системі третіх країн: Монографія. – К.: Істина, 2012. – 384 с.

106. Burlyuk O., Van Elsuwege P., Exporting the rule of law to the EU's Eastern Neighbourhood: reconciling coherence and differentiation. January 2016, 24 p.

107. Baltag D., Romanushyn I., EU external governance: successful good governance promotion in Moldova and Ukraine? Working Paper FG2, 2011/2, April 2011/ SWP Berlin, 22 p.

108. World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2019> (last accessed: 11.05.2020).

109. Rule of Law. Government at a Glance 2019, OECD. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/8ccf5c38-en/1/2/10/4/index.html?itemId=/content/publication/8ccf5c38-en&_csp_=40825562de64089b975c3e83eb3f6e04&itemIGO=oecd&itemContentType=book (last accessed: 11.05.2020).

110. Rule of Law Index 2014. The World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/RuleofLawIndex2014.pdf> (last accessed: 11.05.2020).

111. Rule of Law Index 2015. The World Justice Project. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/roli_2015_0.pdf (last accessed: 11.05.2020).

112. Rule of Law Index 2015. The World Justice Project. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/RoLI_Final-Digital_0.pdf (last accessed: 11.05.2020).

113. Rule of Law Index 2016-2017. The World Justice Project. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP_ROLI_2017-18_Online-Edition_0.pdf (last accessed: 11.05.2020).

114. Rule of Law Index 2019. The World Justice Project. URL: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/ROLI-2019-Reduced.pdf>
115. Joint Staff Working Document. Association Implementation Report on Ukraine. SWD (2019) 433 final, 12.12.2019. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2019_433_f1_joint_staff_working_paper_en_v4_p1_1056243.pdf (last accessed: 11.05.2020).
116. Joint Staff Working Document. Partnership Implementation Report on Armenia. SWD (2019) 191 final, 20.05.2019. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/partnership_implementation_report_armenia.pdf (last accessed: 11.05.2020).
117. European Commission, Directorate General for Trade, Main Indicators, Ukraine. URL: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/overview_ukraine_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).
118. European Commission, Directorate General for Trade, Main Indicators, Moldova. URL: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/overview_moldova_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).
119. European Commission, Directorate General for Trade, Main Indicators, Armenia. URL: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/overview_armenia_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).
120. European Commission, Directorate General for Trade, Main Indicators, Belarus. URL: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/overview_belarus_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).
121. European Commission, Directorate General for Trade, Main Indicators, Azerbaijan. URL:

https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/overview_azerbaijan_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).

122. European Commission, Directorate General for Trade, Main Indicators, Georgia. URL:

https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/overview_georgia_en.pdf (last accessed: 11.05.2020).

123. EU to launch negotiations on a new agreement with Azerbaijan. Press release. 14 November 2016. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/11/14/azerbaijan/> (last accessed: 11.05.2020).

124. EU-Azerbaijan Cooperation Council, 4 April 2019. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2019/04/04/> (last accessed: 11.05.2020).

125. Josep Borrell and Elmar Mammadyrov have telephone conversation. Apa.az. 26 February 2020. URL: <https://apa.az/en/foreign-news/Josep-Borrell-and-Elmar-Mammadyarov-have-telephone-conversation-313775> (last accessed: 11.05.2020).

126. Belarus: EU prolongs arms embargo and sanctions against 4 individuals for one year. Press release. 17 February 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/02/17/belarus-eu-prolongs-arms-embargo-and-sanctions-against-4-individuals-for-one-year/> (last accessed: 11.05.2020).

127. Пріоритети розвитку асоціації з ЄС: очікування українських громадських експертів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/files/9/d/9dbb228-uaexpertambitions.pdf> (last accessed: 11.05.2020).

128. Joint Staff Working Document. Eastern Partnership – 20 Deliverables for 2020. Focusing on key priorities and tangible results. SWD (2017) 300 final, 09.06.2017. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_20_deliverables_for_2020.pdf (last accessed: 11.05.2020).

129. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld> (last accessed: 11.05.2020).

130. Foreign Ministers of Ukraine, Georgia and Moldova are for differentiation within the framework of the Eastern Partnership. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. 05 December 2019. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/76418-ministri-zakordonnih-sprav-ukrajini-gruziji-ta-moldovi-vistupajuty-za-diferencijovanij-pidkhid-u-ramkah-iniciativi-jes-skhidne-partnerstvo> (last accessed: 11.05.2020).